

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. КОСТЮКА**

Ігнатович Олена Михайлівна

УДК:159.9:37.013.77:37.091.12:316.422+008

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ФАХОВОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ
КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ**

19.00.07 – Педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогічної освіти та освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ, відділ психології праці.

Науковий консультант - доктор психологічних наук, професор **Рибалка Валентин Васильович**, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, провідний науковий співробітник відділу психології праці.

Офіційні опоненти:

Член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Карамушка Людмила Миколаївна**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, заступник директора з науково-організаційної роботи та міжнародних наукових зв'язків, завідувач лабораторії організаційної та соціальної психології.

Доктор психологічних наук, професор **Власова Олена Іванівна**, Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, завідувач кафедри психології розвитку.

Доктор психологічних наук, професор **Помиткіна Любов Віталіївна**, Національний авіаційний університет, завідувач кафедри авіаційної психології.

Захист відбудеться 29 травня 2019 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.45302 в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою: 01033 Київ-33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Автореферат розіслано 26 квітня 2019 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Я.М. Омельченко.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Суттєві соціально-економічні явища, що відбуваються в сучасній Україні, вимагають від педагогічних працівників відповідного рівня психологічної готовності особистості до реалізації ідей розвитку освіти на інноваційних засадах. У Концепції «Нова українська школа» зазначено, що школа має бути в авангарді суспільних змін, а її випускник – інноватором, здатним змінювати навколишній світ, розвивати економіку, конкурувати на ринку праці, вчитися впродовж життя. У цьому контексті проблема розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників набуває особливої значущості й актуальності.

Обґрунтуванню закономірностей функціонування та розвитку інноваційних процесів у педагогічних системах, визначанню структури змісту та результатів інноваційної діяльності присвячені праці К. Ангеловські, Л. Буркової, Л. Даниленко, Л. Захарової, М. Кларина, Н. Клокар, О. Козлової, Ю. Максимова, В. Паламарчук, І. Підласого, Л. Подимової, М. Поташика, В. Сластьоніна, О. Хомерики, Н. Юсуфбекової та ін. Дослідники надають різного значення тим чи іншим компонентам у структурі інноваційної педагогічної діяльності, але не вирішують остаточно проблеми цілісного уявлення інноваційної культури особистості та питань необхідності розвитку у фахівців педагогічної галузі культури створення та впровадження новацій. Основні напрями розвитку психологічної культури, особливості педагогічної майстерності та психологічної готовності до професійної діяльності, у тому числі і до інноваційної діяльності висвітлюються у працях Г. Балла, І. Зязюна, Є. Клімова, А. Красовського, В. Кулініченко, С. Максименка, Е. Помиткіна, В. Рибалки та ін. Фактори здійснення інновацій в освіті та різні аспекти інноваційної культури особистості як складової загальної культури та умови її розвитку обґрунтовується у працях О. Амацьової, В. Войтко, Н. Гавриш, І. Єрмакова, О. Єфросініної, А. Кальянова, В. Кременя, Р. Миленкової, А. Ніколаєва, В. Носкова, А. Поскрякова, Ю. Ситник та ін. Закони і принципи інноваційних педагогічних процесів, що розкриті у працях В. Бегея, Ю. Васильєва, І. Дичківської, В. Маслова та ін., в значній мірі висвітлюють конкретно-історичну ситуацію розвитку сучасної освіти, зумовлюють перманентність і спрямованість процесів створення, впровадження, поширення педагогічних інновацій на розвиток, а також цілісне оновлення психолого-педагогічної теорії і практики.

Теоретичні основи педагогічної інноватики, закономірності інноваційного освітнього менеджменту, концепція розвитку інноваційної культури цивілізаційного суб'єкта, психологічні засади організаційної культури освітніх закладів інноваційного та традиційного типу, що охарактеризовані в наукових працях В. Афанасьєва, Л. Ващенко, В. Бондаря, В. Загвязинського, Р. Дафта, П. Дакера, Г. Дмитренка, Г. Єльнікової, С. Ільєнкової, Л. Калініної, Л. Карамушки, О. Коберника, Н. Коломінського, Ф. Корольова, В. Коростильова, В. Каширина, О. Кашириної, В. Крижка, В. Лазарєва, Є. Павлютенкової, В. Пікельної, М. Портера, М. Поташкина, Н. Пугачової, В. Смірнова, Ф. Тейлора, Л. Товажнянського, А. Файоля, Р. Фатхутдінова, Ф. Хміля, О. Хуторського, О. Шпака, виступають необхідним підґрунтям для вивчення психологічних основ розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень щодо проблем розвитку інноваційної культури особистості та суспільства, існують невирішені протиріччя, що зумовлюють актуальність питання про розвиток фахової інноваційної культури педагогічних працівників. Це протиріччя між: потребою суспільства у кваліфікованих педагогах з високим рівнем інноваційної культури та, водночас, нерозробленістю психологічних основ її розвитку у педагогічних працівників закладів загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти; значним зростанням інтересу з боку педагогів-практиків до інноваційних педагогічних технологій, прагненням використовувати інновації у своїй професійній діяльності і несформованістю у більшості з них фахової інноваційної культури. Це і зумовило вибір теми дисертаційного дослідження – **«Психологічні основи розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дане дослідження виконане в межах тем НДР: відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України на 2005-2007 рр. «Розвиток психологічної культури педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів» РК № 0104U010877; відділу профорієнтації і професійного розвитку Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України на 2011-2013 рр. «Психологія професійної орієнтації в системі педагогічної освіти», РК № 0111U002606; на 2014-2016 рр. «Психолого-педагогічні технології відбору учнівської молоді до вищих навчальних закладів педагогічного профілю», РК № 0114U003164; відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України на 2017-2019 рр. «Психологічний супровід навчання різних категорій дорослого населення», РК № 0114U003164. Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (протокол № 12 від 24 листопада 2005 р.) і узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 20.12.2005 р.).

Об'єкт дослідження – фахова інноваційна культура особистості.

Предмет дослідження – психологічна структура, психологічні чинники, механізми і закономірності розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально виявити структуру, психологічні чинники, механізми, закономірності розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників та розробити й впровадити психологічні технології її розвитку у педагогічних працівників закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти.

Гіпотеза дослідження: 1) фахова інноваційна культура педагогічних працівників диференціюється на взаємопов'язані компоненти (інноваційна чутливість, особистісна готовність до інноваційної педагогічної діяльності, інноваційна спрямованість), зумовлюється фаховим аспектом і відповідними її структурі перцептивно-когнітивними, поведінково-діяльними, ціннісно-смысловими чинниками; 2) розвиток фахової інноваційної культури у педагогічних працівників, закономірними векторами якого є культурогенетична детермінованість,

самодіяльнісне опосередкування, професіоналізація, персоналізація, аксіологізація, забезпечується предметно-діяльнісним, спонукально-мотиваційним, аксіологічно-рефлексивним, когнітивно-творчим механізмами.

Завдання дослідження.

1. Визначити теоретико-методологічні основи дослідження фахової інноваційної культури педагогічних працівників.
2. Обґрунтувати особистісно-професіологічний підхід, визначити особливості застосування принципів зазначеного підходу та генетико-моделюючого методу в дослідженні фахової інноваційної культури педагогічних працівників.
3. Визначити психологічну структуру фахової інноваційної культури педагогічних працівників і емпіричні референти її компонентів.
4. Провести емпіричне дослідження психологічної структури і рівнів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти, кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих, гуманітарних та фізико-математичних наук.
5. Розробити психологічні технології розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.
6. За результатами формувального експерименту визначити психологічні чинники, механізми та закономірності розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

Концепція дослідження. Концепція дослідження ґрунтується на положеннях про: 1) особистісно-професіологічний підхід до розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; 2) принципи культурогенетичної детермінації, самодіяльнісної опосередкованості розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, аксіологізації інноваційної педагогічної діяльності, професіоналізації та персоналізації суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності; 3) фахову інноваційну культуру педагогічних працівників, її психологічну структуру, психологічні чинники, психологічний механізм та психологічні закономірності її розвитку; 4) технології розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; 5) психологічну модель розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

Зазначені концептуальні положення розкривають особливості розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, що зумовлені гендерно-віковими, освітньо-професійними, афективно-когнітивними, мотиваційно-діяльнісними, ціннісно-орієнтувальними чинниками, актуалізуються і функціонують завдяки предметно-діялісному, спонукально-мотиваційному, аксіологічно-рефлексивному, когнітивно-творчому механізмам, є закономірним наслідком процесів культурогенетичної детермінації, самодіяльнісного опосередкування фахової інноваційної культури, аксіологізації інноваційної педагогічної діяльності, а також професіоналізації та персоналізації педагогічних працівників як її суб'єктів.

Розроблені технології розвитку фахової інноваційної культури сприяють підвищенню рівнів розвитку інноваційної сприйнятливості, особистісної готовності до інноваційної педагогічної діяльності, інноваційної спрямованості педагогічних працівників.

Методологічна та теоретична основа дисертаційного дослідження.

Методологія дослідження базується на засадах загальнопсихологічних принципів (детермінізму, відображення, єдності свідомості та діяльності, розвитку, системно-структурного), принципах сучасної онтологічно-орієнтованої психології (об'єктивності психологічного дослідження, багатомірного і багаторівневого існування предмета психології, дослідження психічних явищ у їх розвитку, творчої самодіяльності, організації розвивальних та формульних психологічних впливів).

Теоретичні основи дослідження утворюють пояснювальні моделі: когнітивно-генетична теорія (Ж. Піаже), культурно-історична теорія (Л. Виготський, О. Лурія, О. Леонтьєв), концепція діалогу культур (М. Бахтін, В. Біблер, І. Берлянд, В. Литовський); культурно-історична теорія розвитку та функціонування психіки (М. Коул), концептуальні положення особистісного (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкл), діяльнісного (В. Бехтерев, І. Павлов, І. Сеченов, А. Брушлінський, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Шадріков, Д. Ельконін), культурологічного (Г. Спенсер, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, Х. Штейнталь, М. Лацарус, В. Вундт, В. Дильтей) та професіологічного (Б. Ананьєв, Н. Бернштейн, А. Гастєв, С. Геллерштейн, А. Лазурський, М. Левітов, І. Шпільрейн) підходів, вихідні методологічні засади генетико-моделюючого методу (С. Максименко), раціогуманістичні засади у психології (Г. Балл), концептуальні положення когнітивної психології та психологічної герменевтики (Н. Чепелєва), психологічні основи розвитку організаційної культури (Л. Карамушка), концепція інтелектуального розвитку дорослих у віртуальному освітньому просторі (М. Смульсон), концепція особистості, культурологічні та аксіологічні аспекти її розвитку (В. Рибалка), теоретико-методологічні засади використання соціального проектування та психологічних технологій у практичній психології (В. Панок), концепція особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності (О. Бондарчук), концептуальні положення духовно-особистісного підходу до розвитку особистості (Е. Помиткін), концепція комунікативної культури (М. Корніяка).

Організація та методи дослідження:

Дослідницько-експериментальна робота здійснювалася у чотири етапи впродовж 2006-2019 рр. *На першому етапі* (2006-2008 рр.) – здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми, обґрунтовано концепцію та програму констатувального експерименту розроблено експериментальну методику самооцінки фахової інноваційної культури педагога. *На другому етапі* (2009-2012 рр.) – проведено констатувальний експеримент, визначено психологічні умови, структуру та чинники розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. *На третьому етапі* (2013-2016 рр.) – розроблено технології розвитку фахової інноваційної культури, проведено формувальний експеримент, визначено психологічні механізми та закономірності розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, розроблено психологічну модель її розвитку. *На четвертому етапі* (2017-2019 рр.) – узагальнено результати дослідження, підготовлено текст дисертації.

У процесі реалізації завдань дисертаційного дослідження на різних його етапах було використано такі методи: *теоретичні* – системно-структурний та логіко-психологічний аналіз літературних джерел, узагальнення, синтез, систематизація наукових даних з досліджуваної проблеми для розкриття теоретико-методологічних та філософсько-психологічних основ розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; *емпіричні* - методи аналізу продуктів діяльності, спостереження, анкетування, тестування, констатувальний та формувальний експерименти для визначення кількісних та якісних показників фахової інноваційної культури педагогів; *математичні* – методи математичного моделювання, виявлення відмінностей у рівні досліджуваних ознак фахової інноваційної культури, оцінки зміщення значень досліджуваних ознак, виявлення відмінностей у розподілі ознак, виявлення ступеню узгодженості змін профілів ознак фахової інноваційної культури, кореляційний і двофакторний дисперсійний аналізи для інтерпретації та порівняння показників фахової інноваційної культури педагогічних працівників, отриманих за результатами констатувального та формувального етапів дослідження.

У дослідженні було використано ряд психодіагностичних методик: опитувальник самоактуалізації особистості (Н. Каліна); тест діагностики структури інтелекту (Р. Амтхауер); методика багатофакторного дослідження особистості (Р. Кеттелл); методика «Мотивація успіху та боязнь невдач» (А. Реан); методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич);; теплінг-тест (Є. Ільїн); експериментальна методика самооцінки фахової інноваційної культури педагогічних працівників «СФІКП» (α Кронбаха = 0,8) (О. Ігнатович) .

Експериментальна база дослідження: Дослідження здійснювалось з педагогічними працівниками та керівниками освітніх закладів. Загальний обсяг вибірки – 2542 респондента (464 – у пошуковому, 1482 – у констатувальному, 596 – у формувальному етапах експерименту) на базі 10 закладів загальної середньої, 7 – позашкільної, 16 – професійно-технічної, 12 – вищої, 5 – післядипломної освіти регіонів України. На формувальному етапі дослідження із загальної кількості 596 педагогічних працівників було створено 3 експериментальні (149 педагогів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, 149 викладачів та майстрів виробничого навчання закладів професійно-технічної освіти, 149 викладачів закладів вищої та післядипломної освіти, кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих (150 осіб), гуманітарних (150 осіб) і фізико-математичних наук (147 осіб) та контрольну групи (149 педагогічних працівників, з яких 50 педагогів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, 50 викладачів та майстрів виробничого навчання закладів професійно-технічної освіти, 49 викладачів закладів вищої та післядипломної освіти, кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих (50 осіб), гуманітарних (50 осіб) та фізико-математичних наук (49 осіб).

Надійність і достовірність результатів дослідження, а також висновків підтверджена їх відповідністю методологічним положенням вікової та педагогічної психології, використанням комплексу методів теоретичного та емпіричного дослідження фахової інноваційної культури педагогічних працівників відповідно до об'єкта, предмета, поставлених завдань, мети, а також забезпечена наявністю результатів, що мають достатній обсяг, їх апробацією, використанням аналітичних та

експериментальних методів перевірки отриманих результатів, репрезентативністю експериментальної вибірки, коректним використанням статистичних методів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *вперше*: а) *запропоновано* особистісно-професіологічний підхід для вивчення психологічних основ розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; б) *обґрунтовано* принципи культурогенетичної детермінації, самодіяльній опосередкованості розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, аксіологізації інноваційної педагогічної діяльності, професіоналізації, персоналізації суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності; в) в контексті генетико-моделюючого методу *розроблено теоретичне уявлення* про психологічну структуру фахової інноваційної культури педагогічних працівників, що складається з перцептивно-когнітивного, поведінково-діяльнісного та ціннісно-смислового компонентів; г) *уведено та розкрито зміст* поняття фахової інноваційної культури педагогічних працівників; ґ) *з'ясовано психологічні особливості та відмінності* розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників природознавчого, гуманітарного та фізико-математичного профілю закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти; д) *визначено систему* чинників (гендерно-вікових, освітньо-професійних, афективно-когнітивних, мотиваційно-діяльнісних, ціннісно-орієнтувальних), механізмів (предметно-діяльнісного, спонукально-мотиваційного, аксіологічно-рефлексивного, когнітивно-творчого) та закономірностей (зумовленість розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників відображенням у їх свідомості суспільно-історичним досвідом та цінностями інноваційної педагогічної діяльності; 2) *самодіяльнісне опосередкування* розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, що ґрунтується на їх активності як носіїв та трансляторів цієї культури, суб'єктів професійної діяльності та культуротворення; 3) *детермінація* розвитку фахової інноваційної культури гендерно-віковими, освітньо-професійними, афективно-когнітивними, мотиваційно-діялісними, ціннісно-орієнтувальними чинниками). е) *розроблено* психологічну модель розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; є) *уточнено та розширено* змістове наповнення понять «інноваційна сприйнятливість», «особистісна готовність до інноваційної діяльності», «інноваційна спрямованість»; ж) *дістали подальшого розвитку* наукові уявлення про феномен фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає у тому, що:

а) на засадах особистісно-професіологічного підходу *розроблено психологічні основи* розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; б) *здійснено детальний аналіз* психологічної структури фахової інноваційної культури педагогічних працівників; в) *встановлено відмінності* у рівнях розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників залежно від типу навчального закладу та фаху освітян; г) *виявлені відмінності* у вимірюваних показниках фахової інноваційної культури педагогічних працівників кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих, гуманітарних та фізико-математичних наук; д) на основі виявлених відмінностей у рівнях розвитку фахової інноваційної культури, зокрема у властивостях і особливостях мислення, інтелектуальних функціях, комунікативних здібностях, особливостях міжособистісної взаємодії,

емоційно-вольових особливостях, а також залежно від типу навчального закладу та фаху освітян *визначено психологічні типи особистості інноваційного педагога* (оптиміст, песиміст, реаліст, мрійник, критик, педант).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що для визначення специфіки психологічної структури фахової інноваційної культури педагогічних працівників, встановлення ступеню і характеру взаємозв'язків між її компонентами та особистісними параметрами, виявлення чинників, особливостей актуалізації і функціонування психологічних механізмів та закономірних явищ її розвитку *запропоновано комплексний психодіагностичний інструментарій. Доведено* його перспективність, можливість широкого використання та придатність до застосування. *Розроблено, валідизовано та впроваджено:* методику самооцінки «СФІКП»; технології формування фахової інноваційної культури педагогічних працівників. Розроблені засоби *доцільно використовувати* в системі педагогічної освіти у практичній діяльності освітніх закладів з метою вивчення у педагогічних працівників особливостей розвитку та можливостей формування інноваційної сприйнятливості, особистісної готовності до інноваційної педагогічної діяльності, інноваційної спрямованості. Результати дослідження *можуть бути використані* науковцями, керівниками освітніх закладів, психологами, педагогічними працівниками, робітниками психологічної служби освіти і служби зайнятості з метою підбору персоналу та забезпечення ефективного здійснення інноваційної педагогічної діяльності, а також *можуть бути застосовані* у процесі викладання навчальних дисциплін «Психологія інновацій», «Педагогічна інноватика», «Інноваційний освітній менеджмент», «Інноваційна педагогіка», «Психологія соціальних інновацій» та ін.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у Мукачівському державному університеті (довідка про впровадження № 1015 від 8.05.2009), Донецькому інституті ринку та соціальної політики (довідка про впровадження № 10/65 від 7.04.2009), Бердянському державному педагогічному університеті (довідка про впровадження № 47/01 від 7.09.2010), Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (довідка про впровадження № 30 від 7.04.2011), Луцькому навчально-виховному комплексі №20 (довідка про впровадження № 121/2-07 від 9.04.2009), Івано-Франківському обласному ліцеї-інтернаті для обдарованих дітей із сільської місцевості (довідка про впровадження № 17 від 3.10.2009), Ялтинському навчально-науково-консультаційному центрі Херсонського технічного університету (довідка про впровадження № 64 від 29.05.2009), Донецькому реабілітаційному центрі для дітей інвалідів «З надією на майбутнє» (довідка про впровадження № 27 від 20.05.2009), науково-методичній установі «Міський методичний кабінет управління освіти Ялтинської міської ради» (довідка про впровадження № 35 від 1.06.2009), позашкільному навчальному закладі «Ялтинський центр науково-технічної творчості учнівської молоді» (довідка про впровадження № 69 від 29.05.2009), Державному вищому навчальному закладі «Університет менеджменту освіти» Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження № 19-03/06 від 30.01.2018).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні і практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися і обговорювалися на

засіданнях відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України, звітних наукових конференціях Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України. Результати дослідження апробовано на наукових конференціях: науково-теоретичній: «Формування та розвиток інноваційних підходів в економіці, науці та освіті» (Київ, 2004); науково-практичних: «Особистісні та ситуативні детермінанти поведінки і діяльності людини» (Донецьк, 2008), «Психолого-педагогічні засади розвитку соборності особистості» (Київ, 2009), «Психолого-педагогічні умови удосконалення професійної діяльності педагога позашкільного навчального закладу» (Київ, 2010), Педагогічних читаннях пам'яті видатного вченого-педагога О.°Дубинчук (Київ, 2010), науково-практичному семінарі «Структура особистості обдарованої дитини у віковому вимірі» (Київ, 2010); Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів» (Київ, 2006); «Сучасні освітні технології у професійній підготовці майбутніх фахівців» (Львів, 2007); «Психолого-педагогічні аспекти розвитку педагогічної майстерності викладачів в умовах євроінтеграції» (Глухів, 2007); «Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання незайнятого населення в умовах фінансово-економічної кризи» (Київ, 2009-2015); «Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура» (Київ, 2011); Міжнародних науково-практичних конференціях: «Теорія і практика допомоги особистості в психологічному консультуванні і психотерапії» (Київ, 2005), «Розвиток особистості у політкультурному освітньому просторі. Міжнародний конгрес «IV Слов'янські педагогічні читання» (Черкаси, 2005), «Україна в євроінтеграційних процесах: проблеми і перспективи» II, III, IV (Київ, 2005, 2006, 2007), щорічних Всеукраїнських психолого-педагогічних читаннях імені Б.°Федоришина (Київ, 2011-2018), VIII Міжнародний «Тиждень освіти дорослих» в Україні «Освіта дорослих для культури ціложиттєвого навчання» (Київ, 2007), міжнародних виставках «Сучасні навчальні заклади 2010», «Інноватика в освіті України» (Київ, 2010-2013, 2017, 2018), «Освіта та кар'єра – 2014» (Київ, 2014, 2018), V Польсько-українському форумі «Інтердисциплінарність педагогіки та її субдисциплін» (Краків, 2013).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковано у 63 публікаціях автора, у тому числі: 19 – у виданнях, що затверджено МОН України як фахові з психології, 1 – у фаховому наукометричному виданні; 5 – у міжнародних виданнях, 1 – у монографії, 37 – у нефахових виданнях та матеріалах доповідей на науково-практичних конференціях.

Кандидатську дисертацію на тему «Психологічні особливості творчої самодіяльності особистості як умови професійної підготовки майбутніх психологів» було захищено у 2004 у році, спеціальність – 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Її матеріали у тексті докторської дисертації не використовуються.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (419 найменувань, з них 30 – іноземними мовами), 22 додатків, 25 таблиць (на 13 сторінках), 6 рисунків (на 6 сторінках). Основний зміст дисертації викладено на 385 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження обраної проблеми, визначено мету, об'єкт, предмет, методи дослідження, представлено концепцію дослідження, його методологічні й теоретичні засади, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, подано відомості про апробацію, впровадження результатів, публікації автора, структуру дисертації.

У *першому* розділі «Теоретичні і методологічні основи розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників» здійснено методологічний аналіз проблеми розвитку культури особистості в світлі культурно-історичної теорії; проаналізовано проблему взаємосполучення культури особистості та її професійної діяльності, визначено поняття про фахову культуру особистості в контексті діяльнійсної теорії; у межах сучасних досліджень педагогічної інноватики та інноваційного освітнього менеджменту висвітлено психологічний зміст, поняття та структуру інноваційної культури особистості; визначено вихідні положення особистісно-професіологічного підходу до розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників та побудоване теоретичне уявлення про фахову інноваційну культуру педагогічних працівників.

Для з'ясування стану розробленості проблеми розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників в сучасній психологічній науці та з метою побудови цілісного уявлення про неї здійснено методологічний аналіз зарубіжних і вітчизняних теорій розвитку особистості в соціокультурному середовищі. В ході їх аналітичного огляду та критичного осмислення виявлено інтегральні концептуальні положення про розвиток особистості як носія та творця культури, що ґрунтуються на визнанні як здатності людини до адаптивної самооцінки, коли вона вимушена пристосовуватися до культури, так і її здатності до творення самої культури. Одиницями методологічного аналізу стали поняття «особистість», «індивідуальність», «діяльність», «культура», «творчість», «інновація». У відповідності до цього основними завданнями методологічного аналізу стали визначення психологічних аспектів розвитку особистості, її індивідуальності як результату взаємодії людини та культури, виявлення психологічної структури культури як способу діяльності особистості, визначення психологічних засад культуротворення.

В процесі здійснення методологічного аналізу з'ясовано, що перші ідеї про детермінацію індивідуального розвитку людини культурою отримали конкретно-наукове втілення в дослідженнях німецьких учених Х. Штейнталя та М. Лацаруса, що вивчали розумовий розвиток за схемою І. Гербарта не окремого індивіда, а народу в цілому. Дослідники вважали, що реальний склад знань свідчить про своєрідність культури кожного народу. Ця своєрідність розтлумачена гербартіанцями як «дух народу», що виражався у мові, міфах, звичаях, релігії, народній поезії тощо. Водночас, В. Вундт, автор багатотомної праці «Психологія народів» і положення про те, що вищі психологічні процеси є продуктом історико-культурного розвитку людства, прийшов до висновку, що найважливішим аспектом психології має бути вивчення «народної свідомості», що утворена творчим синтезом індивідуальних свідомостей, результатом якого є нова понадіндивідуальна реальність. Ідеї

В. Вундта, ґрунтувалися на теоретико-методологічній конструкції, що була розроблена Г. Гегелем для пояснення взаємодії ідей і діяльності людини, а саме – положення про процеси опредмечування та розпредмечування ідеальних утворень. Використовуючи ці положення В. Вундт зробив першу спробу дослідити вплив об'єктивованих форм людської культури на суб'єктивно-особистісні аспекти діяльності людини в процесі засвоєння досвіду попередніх поколінь, тим самим започаткувавши розвиток культурно-історичного підходу в психології. Фундаментальним положенням, розробленим В. Вундтом, є теза про існування інтерсуб'єктивної реальності, в площині якої у вигляді діяльності та інтерактивного спілкування функціонує «дух» народів. Ця ідея отримала подальший розвиток у В. Дільтея, Дж. Г. Міда в вигляді процесу інтерналізації та Л.°Виготського в формі інтеріоризації. Видатний мислитель О. Потебня у праці «Думка та мова» проаналізував еволюцію розумових структур індивіду, якими він оперує, коли опановує ці структури у результаті засвоєння мови. За думкою О. Потебні творцем мови є народ, який використовує загальнонаціональний досвід, що накопичений в ході історичного розвитку. У такий спосіб, О. Потебня став ініціатором виокремлення культурно-історичної психології, предметом вивчення якої на той момент часу стала інтелектуальна структура особистості в контексті зафіксованих у мові об'єктивних фактів, на основі чого розглядалась національна своєрідність психологічної характеристики народу. Культурно-історична теорія розвитку, що розроблена в 20-30 р.р. видатним психологом Л. Виготським за участю його учнів та співробітників О. Леонтьєва, О. Лурії, О. Запорожця, Д. Ельконіна, Л. Божович, Л. Славіної була інноваційною для свого часу психологічною концепцією, яка зробила вплив на розвиток світової психологічної думки. Ґрунтуючись на розумінні конкретно-історичної зумовленості та культурно-соціальної детермінованості особистості вітчизняна психологія розглядала її розвиток у тісному взаємозв'язку з розвитком суспільства як процес, що зумовлений залученням людини до діяльного світу суспільної практики.

Узагальнення провідних ідей про важливу роль культури і діяльності людини у розвитку особистості та про опосередкований характер діяльнісної детермінації культури дозволяє зробити висновок про те, що провідними чинниками розвитку особистості сучасного педагога є процес засвоєння накопиченого в ході історичного розвитку освіти інноваційного педагогічного досвіду та фаховий розвиток особистості як соціальної цінності, носія, транслятора і творця фахової інноваційної культури.

Виокремлення з сукупності існуючих у сучасній психолого-педагогічній науці методологічних підходів – культурологічного, діяльнісного, особистісного, професіологічного, їх аналітичне осмислення призвело до усвідомлення необхідності розглядати розвиток фахової інноваційної культури педагогічних працівників на основі: 1) взаємозв'язку категорій особистості, діяльності, культури та фаху; 2) поєднання методологічних положень, що охоплюють питання розвитку особистості в соціокультурному середовищі в процесі спілкування та діяльності та можуть бути інтегровані у єдиному методологічному підході – особистісно-професіологічному.

На основі зробленого аналізу ми визначаємо *культуру* як систему способів організації та здійснення власної життєдіяльності, що зумовлена індивідуальними психологічними особливостями пізнання, структурою, змістом діяльності, соціально-психологічним досвідом, цінностями. А розвиток культури особистості розуміємо як процес прогресивного руху людини від індивіда до культурного суб'єкта життєдіяльності.

Відповідно до цього, визначення фахової культури особистості у змісті цієї дисертаційної роботи ґрунтується на ідеї про зумовленість культурних ознак людини видом праці, що нею виконується, її фахом. Поняття «фах» (професія) походить від латинського слова «*professio*» і означає вид трудової діяльності, яка потребує відповідної підготовки і є, зазвичай, джерелом існування людини. Якщо «культура» та «фахова культура» мають родовидовий зв'язок, то «фахова культура» і «фах» пов'язані функціонально. Функціональний зв'язок між цими поняттями розкриває відповідність фаху та культури особистості, а фахова культура є системою відповідних якостей та способів діяльності, що визначають готовність особистості до праці у конкретній галузі. Таким чином, *фахова культура особистості* – система професійного досвіду, способів оптимальної реалізації професійних цілей кваліфікованого фахівця, його мотивів, знань, умінь, навичок, професійно-важливих якостей у відповідному виді праці, що забезпечує необхідний рівень виконання професійних функцій та можливість його подальшого самовдосконалення.

Водночас, залучення кваліфікованого фахівця до інноваційної діяльності зумовлює розвиток його інноваційної культури. Інноваційна культура особистості, як психологічна категорія розкривалася за допомогою низки ключових понять таких, як «інноваційний інтелект», «інноваційна діяльність», «інноваційна особистість», «інноваційні цінності», «розвиток інноваційної особистості». Умовою і результатом розвитку інноваційної особистості як процесу руху особистості від простіших способів інноваційної діяльності до більш складних є розгортання загальних здібностей, здатності особистості до пошуку нового, інноваційного мислення, тобто – розвиток інноваційного інтелекту особистості. Інноваційний інтелект особистості як властивий людині активний спосіб сприйняття і оцінки об'єктів зовнішнього світу, пов'язаний з необхідністю постійної розробки і освоєння нових моделей взаємодії з ними. В умовах інноваційної діяльності такий інтелект стає необхідною передумовою розвитку особистості фахівця, здатного до створення і впровадження інновацій. Будучи своєрідним інструментом, що забезпечує своєрідність мислення і розумових процесів в процесі виконання завдань інноваційної діяльності, він є змістовним джерелом інноваційної культури особистості. Отже, *інноваційна культура особистості* – система способів організації та реалізації інноваційної діяльності, в основі якої полягають потреба у пошуку нового, властивості інноваційного інтелекту, активність, спрямована на реалізацію нових ідей у життєдіяльності, досвід і ціннісне ставлення до створення та використання інновацій, що зумовлює розвиток інноваційності особистості і формує ступінь досконалості інноваційної діяльності.

Вихідна ідея про те, що фахова інноваційна культура педагогічних працівників як інтегративний конструкт диференціюється на взаємопов'язані

компоненти, стала основою для формулювання робочого визначення цього поняття: *фахова інноваційна культура педагогічних працівників* – інтегративна система інтеріоризованих та відображених у свідомості елементів суспільно-ціннісного досвіду, способів організації, реалізації та регуляції інноваційної педагогічної діяльності, що формується, виявляється і розвивається у особистісному, діяльнісному, фаховому та культурному вимірах, складається з перцептивно-когнітивного, поведінково-діяльнісного та ціннісно-смыслового компонентів, а також зумовлює особистісно-професійний розвиток педагогічних працівників як культурних суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності.

Перцептивно-когнітивний компонент містить пізнавальні функції та функції інноваційного інтелекту, що у своїй сукупності зумовлюють *інноваційну сприйнятливість* особистості. *Поведінково-діяльнісний компонент* поєднує знання, уміння, навички, способи діяльності та діялісно-важливі фахові якості педагогічних працівників, що є основою *особистісної готовності до інноваційної педагогічної діяльності*. *Ціннісно-смысловий компонент* – мотиви, смисли, цінності інноваційної педагогічної діяльності, що інтегруються в *інноваційній спрямованості* особистості.

Таким чином, на основі здійсненого теоретико-методологічного аналізу проблеми розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників було обґрунтовано особистісно-професіологічний підхід, сформульовано робоче поняття фахової інноваційної культури, розроблено теоретичне уявлення про її структуру.

У *другому* розділі «Концепція дослідження психологічних основ розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників» висвітлено концептуальні положення про особистісно-професіологічний підхід до розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; принципи культурогенетичної детермінації, самодіялісної опосередкованості, аксіологізації розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, професіоналізації, персоналізації суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності, висвітлено значення та особливості застосування генетико-моделюючого методу в дослідженні психологічної структури та рівнів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

Положення про інтегрований методологічний підхід до розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників полягає в тому, що *особистісно-професіологічний підхід* – концептуальна єдність вихідних положень культурологічного, діялісного, особистісного, професіологічного підходів, у структурі якої перше положення – про існування об'єктивного зв'язку між особистістю інноваційного педагога та фаховою інноваційною культурою як системою цінностей, вироблених інноваційною педагогічною спільнотою в ході суспільно-історичного розвитку (принцип культурогенетичної детермінації розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників).

Друге положення полягає в тому, що інноваційна педагогічна діяльність – засіб, умова, чинник та ціннісна основа розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників (принципи самодіялісної опосередкованості розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників та аксіологізації інноваційної педагогічної діяльності).

Третє положення співвідноситься з визнанням особистості педагогічного працівника, здатного до інноваційної діяльності, її суб'єктом, а також сенсом і метою особистісно-професійного розвитку в процесі її здійснення (принцип персоналізації суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності). Четверте положення – про взаємосполучення фаху та культури особистості, а також специфіку інноваційної культури у працівників педагогічного фаху (принцип професіоналізації суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності).

Сформульовані концептуальні положення особистісно-професіологічного підходу дали підстави для обґрунтування принципів: культурогенетичної детермінації, самодіяльнісної опосередкованості розвитку фахової інноваційної культури; аксіологізації інноваційної педагогічної діяльності; професіоналізації та персоналізації суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності. Розглянемо їх детальніше.

Принцип культурогенетичної детермінації – ідея про спадкоємність фахової інноваційної культури, про те, що педагогічні працівники, набуваючи нових властивостей під впливом інноваційних тенденцій розвитку освіти, оволодівають фаховою інноваційною культурою, яку розвивають, водночас, перетворюючи власну особистість, і передають у спадок своїм колегам, студентам, учням. Фахова інноваційна культура забезпечує інноваційну педагогічну діяльність – засвоєння, використання і розповсюдження інновацій в освіті, і як вищий рівень психічного відображення – їх створення, творення нового досвіду фахової інноваційної культури.

Принцип самодіяльнісної опосередкованості розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників – як психічне утворення фахова інноваційна культура опосередковується змістом та цінностями творчої самодіяльності суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності і, водночас сама виступає важливою детермінантою інноваційної діяльності та персоналізації педагогічних працівників у ній. Самодіялісне опосередкування розуміється як системоутворювальна ознака фахової інноваційної культури, що зумовлює особливості її психологічної структури, визначає способи і засоби реалізації інноваційної педагогічної, створює ієрархію цінностей особистості.

Посилення ціннісно-сислової спрямованості розвитку професійної інноваційної культури, її збагачення смисловими і ціннісними категоріями забезпечує реалізація *принципу аксіологізації*. Цей принцип передбачає розгляд інноваційної педагогічної діяльності на рівні суспільно-ціннісної значущості, розуміння розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників як процесу набуття ними в процесі інноваційної педагогічної діяльності системи цінностей, що надають спрямованість їх професійній діяльності, визначають їх взаємодію з інноваційним освітнім середовищем, іншими людьми, забезпечують ціннісне ставлення до фаху, інновації та культури.

Принцип персоналізації суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності означений нами на основі визнання особистості педагогічного працівника, здатного до інноваційної діяльності, як мети, суб'єкта і головного критерію інноваційних процесів в системі освіти. Персоналізація розвитку фахової інноваційної культури як процес, в результаті якого суб'єкти інноваційної педагогічної діяльності

отримують можливість бути представленими у життєдіяльності інших людей і можуть виступати в суспільному житті як особистість, що здатна до створення та використання інновацій.

Принцип професіоналізації суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності відображає ідею про те, що розвиток фахової інноваційної культури закономірно супроводжуються особистісно-професійним розвитком фахівця, тобто становленням педагогічного працівника як фахівця, справжнього професіонала, майстра.

Застосування розглянутих принципів особистісно-професіологічного підходу в контексті *генетико-моделюючого методу* в забезпечує можливість для емпіричного дослідження психологічної структури і рівнів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників та отримання надійних і достовірних результатів.

Суть генетико-моделюючого методу в контексті нашого дослідження полягає в тому, що експериментальна модель розвитку фахової інноваційної культури, у якій враховані рівні та психологічні чинники її розвитку у педагогічних працівників, є штучним засобом актуалізації психологічних механізмів та закономірностей цього процесу.

Зазначені концептуальні положення уможлиблюють виявлення структури і рівнів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, визначення психологічних чинників, що зумовлюють її розвиток, висвітлення психологічних механізмів, завдяки яким актуалізуються, функціонують та закономірно розвиваються структурні елементи фахової інноваційної культури, а також розробку технологій розвитку фахової інноваційної культури, що сприяють підвищенню рівнів розвитку інноваційної сприйнятливості, особистісної готовності до інноваційної педагогічної діяльності, інноваційної спрямованості педагогічних працівників.

Відповідно до цього концептуальна ідея дослідження полягала в тому, що ефективний розвиток фахової інноваційної культури педагогічних працівників забезпечується за умов використання технологій, розроблених на засадах особистісно-професіологічного підходу з урахуванням її психологічної структури, психологічних чинників, механізмів та закономірностей її розвитку.

Водночас з тим, що концепція дослідження фахової інноваційної культури педагогічних працівників ґрунтується на особистісно-професіологічному підході, його основоположних принципах, генетико-моделюючому методі, емпіричний етап дослідження фахової інноваційної культури педагогічних працівників включав процедури експертного опитування, контент-аналізу, діагностики за комплексом стандартизованих психодіагностичних методик.

Показники, шкали та фактори стандартизованих психодіагностичних методик таких, як: методика «Мотивація досягнення успіху та уникнення невдач» (А. Реан); методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич); опитувальник самоактуалізації особистості (Н. Каліна); тест діагностики структури інтелекту (Р. Амтхауер); методика багатофакторного дослідження особистості (Р. Кеттелл); теплінг-тест (Є. Ільїн) були визначені нами як емпіричні референти компонентів фахової інноваційної культури педагогічних працівників (табл. 1).

Емпіричні референти компонентів фахової інноваційної культури

№	Компонент ФІКПП	Методика	Показники
1	Перцептивно-когнітивний.	СФІКП (О. Ігнатович)	Інноваційна сприйнятливість.
		Теппінг-тест (Є. Ільїн)	Сила та рухливість нервової системи
		Тест діагностики структури інтелекту (Р. Амтхауер)	Шкали інтелекту: LS – логічний відбір, почуття мови, GE – визначення загальних ознак, здатність до поняттєвої абстракції, AN – аналогії, комбінаторні здібності, KL – класифікація, здібність до суджень, RA – лічба, арифметичне мислення,
			ZR – ряди чисел, індуктивне мислення, FS – вибір фігур, просторова уява, WU – кубики, уміння подумки оперувати об’ємними тілами у просторі, ME – увага і пам’ять.
		Методика багатофакторного дослідження особистості (Р. Кеттелл)	Фактори: В – «Інтелект», М – «Практичність – розвинута уява».
2	Поведінково-діяльнісний.	СФІКП (О. Ігнатович)	Особистісна готовність до інноваційної педагогічної діяльності.
		Методика багатофакторного дослідження особистості (Р. Кеттелл)	Фактори: А – «Замкнутість – товариськість», С – «Емоційна нестійкість – емоційна стійкість», Е – «Підпорядкованість – домінантність», F – «Стриманість – експресивність», G – «Підвладність почуттям – висока нормативність поведінки», H – «Нерішучість – сміливість», I – «Жорстокість – чутливість», L – «Довірливість – підозрілість», N – «Прямолінійність – дипломатичність», MD – «Адекватність самооцінки», O – «Впевненість у собі – тривожність», Q1 – «Консерватизм – радикалізм», Q2 – «Конформізм – нонконформізм», Q3 – «Низький самоконтроль – високий самоконтроль», Q4 – «Розслабленість – напруженість».

Таблиця 1 (продовження)

№	Компонент ФІКПП	Методика	Показники
		Опитувальник самоактуалізації особистості (Н. Каліна)	Шкали: «Орієнтація в часі», «Погляд на природу людини», «Контактність», «Гнучкість у спілкуванні», «Саморозуміння», «Спонтанність», «Автономність», «Аутосимпатія».
3	Ціннісно-смысловий.	СФІКП (О. Ігнатович)	Інноваційна спрямованість.
		Методика «Мотивація досягнення успіху та уникнення невдач» (А. Реан)	Мотивація досягнення успіху, мотивація уникнення невдач.
		Методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич)	Термінальні цінності, інструментальні цінності.
		Опитувальник самоактуалізації особистості (Н. Каліна)	Загальне прагнення особистості до самоактуалізації; шкала «Цінності».

Для виявлення рівнів розвитку компонентів фахової інноваційної культури педагогічних працівників, а також побудови психологічного профілю особистості інноваційного педагогічного працівника нами було розроблено *методику самооцінки фахової інноваційної культури педагога «СФІКП»*. Розроблена нами методика «СФІКП» відповідає вимогам стандартизації (аналізувалися ліво- і правобічні зсуви, міри асиметрії й розподіл) та вимогам валідності (α Кронбаха = 0,8), здійснювалися порівняння та аналіз отриманих з її допомогою даних з результатами, отриманими в ході використання стандартизованих методик. В процесі розробки та валідизації методики «СФІКП» здійснено контент-аналіз, дескриптивну статистику, факторний аналіз. Методика «СФІКП» має достатню надійність, задовільну узгодженість та може бути використана для психологічного вимірювання рівнів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

Таким чином, концепція дослідження фахової інноваційної культури педагогічних працівників ґрунтувалася на особистісно-професіологічному підході, принципах культурогенетичної детермінації, самодіяльній опосередкованості, аксіологізації розвитку фахової інноваційної культури; професіоналізації, персоналізації суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності; генетико-моделюючому методі та методі самооцінки.

У третьому розділі «Емпіричне дослідження психологічної структури і рівнів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників» представлено результати емпіричного дослідження структури та рівнів розвитку

фахової інноваційної культури педагогічних працівників; виявлені особливості розвитку компонентів фахової інноваційної культури педагогічних працівників закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти; визначено відмінності психологічної структури та рівнів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих, гуманітарних та фізико-математичних наук.

За результатами комплексного психологічного вивчення фахової інноваційної культури педагогічних працівників закладів загальної середньої позашкільної професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти встановлено відмінності у структурі та рівнях її розвитку залежно від типу навчального закладу та фаху освітян. Структура фахової інноваційної культури педагогічних працівників у цілому характеризується вищими за середнє показниками інноваційної спрямованості особистості і нижчими за середнє показниками інших компонентів із загальною тенденцією до середини. При цьому простежується така особливість, що у педагогічних працівників з більшим показником фахової інноваційної культури виявляється середній або високий рівень розвитку інноваційної спрямованості. Показники середнього значення, стандартного відхилення, максимального та мінімального значення, моди, медіани та асиметрії вимірюваних за експериментальною методикою «СФІКП» компонентів фахової інноваційної культури педагогічних працівників закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти відображені у таблицях 2-4.

Таблиця 2

Кількісні показники мір центральної тенденції психологічної структури фахової інноваційної культури педагогічних працівників загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів

Міри центральної тенденції	Компоненти ФІК		
	Перцептивно-когнітивний	Поведінково-діяльнісний	Ціннісно-смысловий
	«ІС»	«ОГПД»	«ІСп»
M	5,36	5,15	5,39
G	2,07	1,90	1,56
Max	10	10	8
Min	2	3	1
Me	5	5	6
Mo	7	4	5
A	0,33	0,69	-0,72

Умовні позначення: ФІК – фахова інноваційна культура; ІС – інноваційна сприйнятливність; ОГПД – особистісна готовність до інноваційної педагогічної діяльності; ІСп – інноваційна спрямованість; М – середнє значення, G – стандартне відхилення, Max – максимальне значення, Min – мінімальне значення, Me – медіана, Mo – мода, A – асиметрія.

Таблиця 3

Кількісні показники мір центральної тенденції психологічної структури фахової інноваційної культури педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів

Міри центральної тенденції	Компоненти ФІК		
	Перцептивно-когнітивний	Поведінково-діяльнісний	Ціннісно-смысловий
	«ІС»	«ОГПД»	«ІСп»
M	5,545455	5,441558	5,090909
G	2,181595	2,003223	1,974887
Max	10	10	9
Min	2	3	1
Me	5	5	5
Mo	3	3	5
A	0,176941	0,408109	-0,2982

Умовні позначення: ФІК – фахова інноваційна культура; ІС – інноваційна сприйнятливості; ОГПД – особистісна готовність до інноваційної педагогічної діяльності; ІСп – інноваційна спрямованість; М – середнє значення, G – стандартне відхилення, Max – максимальне значення, Min – мінімальне значення, Me – медіана, Mo – мода, A – асиметрія.

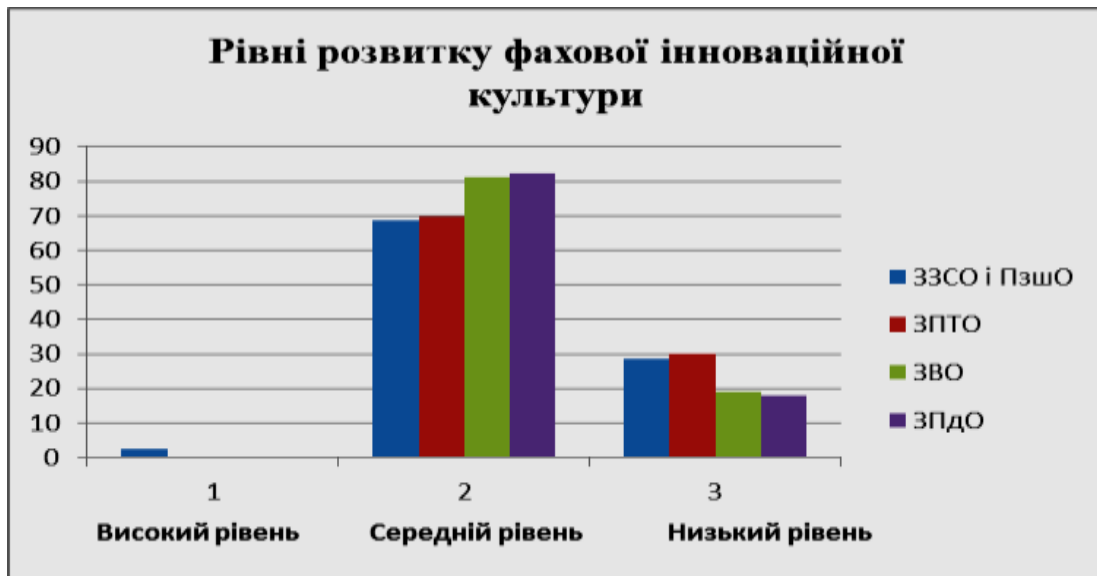
Таблиця 4

Кількісні показники мір центральної тенденції психологічної структури фахової інноваційної культури педагогічних працівників вищих навчальних закладів і закладів післядипломної освіти

Міри центральної тенденції	Компоненти ФІК		
	Перцептивно-когнітивний	Поведінково-діяльнісний	Ціннісно-смысловий
	«ІС»	«ОГПД»	«ІСп»
M	5,551948	5,915584	6,045455
G	1,996868	1,970207	2,046329
Max	9	10	9
Min	2	3	1
Me	5	6	7
Mo	8	4	7
A	-0,02753	0,15542	-1,34649

Умовні позначення: ФІК – фахова інноваційна культура; ІС – інноваційна сприйнятливості; ОГПД – особистісна готовність до інноваційної педагогічної діяльності; ІСп – інноваційна спрямованість; М – середнє значення, G – стандартне відхилення, Max – максимальне значення, Min – мінімальне значення, Me – медіана, Mo – мода, A – асиметрія.

Педагогічний персонал професійно-технічних, вищих навчальних закладів і закладів післядипломної освіти характеризується низьким (31,17%; 18,83%; 17,91%) та середнім (69,82%; 81,17%; 82,09%) рівнями розвитку фахової інноваційної культури, а серед педагогічних працівників загальноосвітніх та позашкільних закладів виявлено 2,6% вчителів з високим, 68,83% – середнім і 28,57% низьким рівнями (рис.2.).

Рис.2. Рівні розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників ЗЗСО, ПЗшО, ЗПТО, ЗВО, ЗПДО.

Педагогічні працівники закладів професійно-технічної освіти характеризуються відсутністю представників з високим рівнем розвитку фахової інноваційної культури, більш вираженим середнім та низьким рівнями розвитку фахової інноваційної культури ніж педагоги закладів загальної середньої і позашкільної освіти, менш вираженим середнім та низьким рівнями у порівнянні з викладачами закладів вищої та післядипломної освіти. Педагогічні працівники закладів вищої і післядипломної освіти характеризуються середнім рівнем прояву фахової інноваційної культури та відрізняються від педагогів загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладів більш вираженими середнім рівнем, менш вираженим низьким рівнем та відсутністю представників з високим рівнем розвитку фахової інноваційної культури. У цілому властивою для педагогічних працівників закладів всіх типів освіти є тенденція показників розвитку фахової інноваційної культури до середини з переважанням середніх та низьких оцінок.

Отримані результати також показали те, що серед досліджуваних вчителів, майстрів виробничого навчання, викладачів – 4,6 % педагогів, які за власною оцінкою здатні до створення педагогічних інновацій; 61,1 % педагогічних працівників, які вважають себе здатними до впровадження педагогічних інновацій; 34,3 % педагогів, які оцінюють себе як здатних до використання і розповсюдження педагогічних інновацій. При цьому результати дослідження інноваційної сприйнятливості, особистісної готовності до інноваційної діяльності, інноваційної спрямованості особистості методом самооцінки свідчать про те, що педагогічні працівники з високим рівнем розвитку фахової інноваційної культури, на відміну від освітян з середнім та низьким рівнями її розвитку, мають уявлення про себе як про сильну самоактуалізовану, творчу особистість, що має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя і професійну діяльність відповідно до своїх професійних цінностей, цілей та уявлень про їх зміст.

Кількісні показники мір центральної тенденції психологічної структури фахової інноваційної культури педагогічних працівників, кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих, гуманітарних та фізико-математичних наук, відображені у таблиці 5.

Таблиця 5

Кількісні показники мір центральної тенденції психологічної структури фахової інноваційної культури педагогічних працівників, кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих, гуманітарних та фізико-математичних наук

Міри центральної тенденції	Компоненти ФІК								
	Перцептивно-когнітивний			Поведінково-діяльнісний			Ціннісно-смысловий		
	«ІС»			«ОГПД»			«ІСп»		
	П	Г	ФМ	П	Г	ФМ	П	Г	ФМ
М	5,4	5,0	5,6	5,1	5,7	5,5	5,4	5,2	5,7
G	2,1	1,8	2,2	1,9	2,3	2,0	1,6	1,9	2,3
Max	10	10	10	10	10	10	8	10	10
Min	2	1	3	3	4	3	1	1	4
Me	5	5	5	5	5	5	6	5	5
Mo	7	6	7	4	7	7	5	6	7
A	0,3	0,2	0,3	0,7	0,4	0,2	-0,7	-0,6	-0,5

Умовні позначення: ФІК – фахова інноваційна культура; ІС – інноваційна сприйнятливості; ОГПД – особистісна готовність до інноваційної педагогічної діяльності; ІСп – інноваційна спрямованість; П – природознавчі науки; Г – гуманітарні науки; ФМ фізико-математичні науки; М – середнє значення, G – стандартне відхилення, Max – максимальне значення, Min – мінімальне значення, Me – медіана, Mo – мода, A – асиметрія.

Аналіз результатів емпіричного дослідження перцептивно-когнітивного, поведінково-діялісного, ціннісно-смыслового компонентів фахової інноваційної культури показав, що показники інноваційної сприйнятливості, особистісної готовності до інноваційної педагогічної діяльності, інноваційної спрямованості педагогічних працівників, кваліфікованих за спеціальностями у галузі гуманітарних, природничих та фізико-математичних наук, на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$ корелюють з: 1) показниками сили та рухливості нервової системи, отриманими за теплінг-тестом Є. Ільїна; шкалами теоретичного та практичного інтелекту тесту Р. Амтхауера такими, як: LS – логічний відбір, почуття мови, GE – визначення загальних ознак, здатність до поняттєвої абстракції, AN – аналогії, комбінаторні здібності, KL – класифікація, здібність до суджень, RA – лічба, арифметичне мислення, ZR – ряди чисел, індуктивне мислення, FS – вибір фігур, просторова уява, WU – кубики, уміння подумки оперувати об'ємними тілами у просторі, ME – увага і пам'ять; 2) шкалами опитувальника Р. Кеттела такими, як: фактор В – «Інтелект»,

фактор М – «Практичність – розвинута уява», MD – «Адекватність самооцінки», фактор Q1 – «Консерватизм – радикалізм», Q3 «Низький самоконтроль – високий самоконтроль»; 3) шкалами опитувальника самоактуалізації особистості такими, як: «Орієнтація в часі», «Потреба в пізнанні», «Прагнення до творчості (креативність)», «Спонтанність», «Аутосимпатія», «Цінності», «Саморозуміння», «Контактність»; 4) результатами, отриманими за методикою «Мотивація досягнення успіху та уникнення невдач» (А. Реан): мотивація досягнення успіху, мотивація уникнення невдач (табл.6.).

Таблиця 6

Кореляції показників інноваційної сприйнятливості з показниками теплінг-тесту Є. Ільїна, шкалами теоретичного та практичного інтелекту тесту Р. Амтхауера, шкалами опитувальника Р. Кеттела, шкалами опитувальника самоактуалізації особистості

	CP	LS	GE	AN	KL	RA	ZR	FS	WU	ME	B	M	Q1	ОЧ	ПП	К	С	А
ІС	0,54	0,47	0,66	0,51	0,48	0,53	0,49	0,65	0,62	0,66	0,54	0,57	0,46	0,72	0,74	0,82	0,67	0,73
ОГПД	-	0,37	0,35	0,39	0,41	0,37	0,43	0,44	0,42	0,53	0,57	0,52	0,48	0,51	0,49	0,48	0,37	0,35
	МД	МУ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	MD	Q3	ПС	Ц	Сам	Ко	А
ІСп	0,59	0,51	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,39	0,42	0,67	0,63	0,45	0,48	0,43

Умовні позначення: ІС – інноваційна сприйнятливість; ОГПД – особистісна готовність до інноваційної педагогічної діяльності; ІСп – інноваційна спрямованість; CP – сила і рухливість нервово-психічної діяльності; LS – логічний відбір, почуття мови, GE – визначення загальних ознак, здатність до поняттєвої абстракції, AN – аналогії, комбінаторні здібності, KL – класифікація, здібність до суджень, RA – лічба, арифметичне мислення, ZR – ряди чисел, індуктивне мислення, FS – вибір фігур, просторова уява, WU – кубики, уміння подумки оперувати об’ємними тілами у просторі; B – «Інтелект»; M «Практичність – розвинута уява»; Q1 – «Консерватизм – радикалізм»; ОЧ – «Орієнтація в часі»; ПП – «Потреба в пізнанні»; К – «Прагнення до творчості (креативність)»; С – «Спонтанність»; А – «Аутосимпатія»; МД – мотивація досягнення успіху; МУ – мотивація уникнення невдач; ПС – прагнення до самоактуалізації; Ц – «Цінності»; Сам – «Саморозуміння»; Ко – «Контактність»; MD – «Адекватність самооцінки», Q3 – «Низький самоконтроль — високий самоконтроль».

Виявлені кореляційні зв’язки дають підстави розглядати: 1) інноваційну сприйнятливість особистості як складову фахової інноваційної культури педагогічних працівників, що певним чином забезпечує уміння педагогічних працівників бачити нове, породжувати чи знаходити його у лоні традиційних елементів педагогічної діяльності або сприймати вже готові педагогічні новації; 2) особистісну готовність до інноваційної педагогічної діяльності як компонент фахової інноваційної культури, що зумовлює можливість формування зацікавленості педагогічних працівників у створенні, засвоєнні і розповсюдженні освітніх інновацій, стійкої мотивації до інноваційної педагогічної діяльності, забезпечує формування алгоритму цілеспрямованих дій для досягнення ефективного результату такої діяльності; 3) інноваційну спрямованість як складову фахової інноваційної культури, що зумовлює становлення і розвиток системи цінностей особистості інноваційного педагога, визначає напрям та результати інноваційної педагогічної діяльності.

Узагальнення отриманих результатів показало, що у цілому низький рівень фахової інноваційної культури властивий для 26,19 % досліджуваних педагогічних працівників, середній – 72,94 %, високий – 0,87 % (рис.1.).

Рис.1. Рівні розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

Отримані результати показали, що досліджувані педагогічні працівники мають недостатній рівень розвитку фахової інноваційної культури особистості, і це зумовлює потребу в її розвитку.

В процесі виконання завдань емпіричного дослідження були виявлені відмінності у вимірюваних показниках фахової інноваційної культури, отриманих за багатофакторним опитувальником Кеттела (табл. 7.).

Таблиця 7

Показники фахової інноваційної культури педагогічних працівників, кваліфікованих за спеціальностями у галузі гуманітарних, природознавчих, фізико-математичних наук, за факторами опитувальника Р. Кеттела (у стенах)

	А	В	С	Е	ґ	Г	Н	І	Л	М	Н	О	Q1	Q2	Q3	Q4	MD
Г	8	5	5	6	9	8	6	9	7	8	8	5	8	7	6	7	6
П	8	6	5	7	5	7	7	7	6	5	7	4	7	8	6	6	5
ФМ	4	7	7	8	6	7	6	7	5	4	6	3	6	9	7	7	6

Умовні позначення: А – замкнутість – товариськість; В – «Інтелект»; С – емоційна нестійкість – емоційна стійкість; Е – підпорядкованість – домінантність; ґ – стриманість – експресивність; Г – підвладність почуттям – висока нормативність поведінки; Н – нерішучість – сміливість; І – жорстокість – чутливість; Л – довірливість – підозрілість; М «Практичність – розвинута уява»; Н – прямолінійність – дипломатичність; О – впевненість в собі – тривожність; Q1 – «Консерватизм – радикалізм»; Q2 – конформізм – нонконформізм; Q3 – Низький самоконтроль – високий самоконтроль; Q4 – розслабленість – напруженість; MD – адекватність самооцінки.

Педагогічні працівники, кваліфіковані за спеціальностями у галузі фізико-математичних наук (ФМ), відрізнялися від педагогів гуманітарного (Г) і природознавчого (П) профілю більш високими показниками реалізму – сензитивності, соціабельності – самодостатності, емоційної нестійкості – емоційної стійкості за факторами I, Q2, C та більш низькими показниками інертності – імпульсивності за фактором F. Для них характерними були ригідність поведінки зі стійким афектом, імпульсивність, сором'язливість і обережність, врівноваженість і спокійність, реалістичність і незалежність, радикальність і схильність до експериментів, велика ефективність індивідуальної діяльності, про що свідчать результати дослідження, отримані за факторами A, F, G, H, I, L, N O, Q, Q1, Q2. Вони характеризувалися високою принциповістю, відповідальністю, абстрактним мисленням, інтенсивністю уяви, здатністю до навчання, гнучкістю у спілкуванні, контролем емоцій, адекватною самооцінкою, емоційною зрілістю, врівноваженістю.

Показники результатів дослідження педагогів гуманітарного і природознавчого профілю за факторами A, B, O, Q2 свідчать про те, що їм притаманні потреба в спілкуванні, лабільність емоцій, конкретність мислення, більш продуктивна робота в групі, велика напруженість з низьким порогом фрустрації. Освітня природознавчого профілю мали виражену потребу в спілкуванні, високу відповідальність і принциповість, сміливість в соціальних контактах емоційну чутливість, традиціоналізм, схильність до групової діяльності їм властиві сензитивність, висока емоційна чутливість виражена врівноваженістю, про що засвідчили показники результатів, отриманих за факторами A, G, H, I, Q1, Q2, Q4.

Відмінності педагогів, кваліфікованих за спеціальностями у галузі гуманітарних наук, у показниках, отриманих за факторами A, B, F, I, Q4 виявилися в лабільності емоцій, потребі в спілкуванні, здатності до навчання, абстрагуванні, значній імпульсивності, емоційній чутливості, сензитивності, врівноваженості. Педагоги-гуманітарії відрізнялися ригідністю поведінки, стійкістю афекту, домінантністю, схильністю до критики, честолюбством, бажанням бути кращими серед інших, високо розвиненою уявою, щирістю, радикалізмом, схильністю до індивідуальних занять, нижчим вольовим контролем поведінки, що підтверджено показниками, отриманими за факторами A, E, G, L, M, N, Q2, Q3.

Результати вивчення психологічної структури фахової інноваційної культури за шкалами багатфакторного опитувальника стали підставою для визначення типів особистості, властивих педагогічним працівникам, кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих, гуманітарних та фізико-математичних наук (табл.8.).

Таблиця 8

Типи особистості педагогічних працівників, кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих, гуманітарних та фізико-математичних наук

Фактори	Типи	
A, E, F, H L, N, Q2.	«Оптиміст»: безпосередній, експансивний, незалежний, рішучий, доброзичливий, прямолінійний.	«Песиміст»: замкнутий, покірливий, обережний, заздрісний, цинічний.

Таблиця 8 (продовження)

Фактори	Типи	Фактори
C, G, J, MD, Q3 Q4.	«Реаліст»: стриманий, ініціативний, відповідальний, впевнений в собі, цілеспрямований.	«Мрійник»: роздратований, безпринциповий, фемінний, вразливий, недисциплінований.
B, M, Q1	«Критик»: Фантазуючий, інтровертований, ерудований.	«Педант»: інтелектуальний, ригідний, консервативний.

«Оптиміст» характеризується відкритістю і добросердістю, товариськістю і добродушністю. Представникам цього психотипу властива уважність, природність і невимушеність у поведінці. Педагогічні працівники, що відносяться до цього психотипу, охоче співпрацюють з іншими людьми, конструктивно вирішують конфлікти, довірливі, адекватно сприймають критику, здатні до яскравих емоційних переживань, активно відгукуються на події. У деяких випадках окремим представникам властиві владність, незалежність, самовпевненість, впертість та агресивність, що виявляються як у думках, так і у поведінці, коли своя думка вважається єдиним варіантом для всіх, і що зумовлюють виникнення конфліктів. У конфліктах педагогічні працівники даного психотипу звинувачують інших, не визнають владних натисків з боку інших, авторитарні, прагнуть досягти більш високого статусу. Вони виявляють життєрадісність, імпульсивність, безтурботність, веселість, балакучість та рухливість тільки у сприйнятливих для них умовах професійної діяльності. При цьому емоційно значущими для цих педагогічних працівників є енергійні соціальні контакти, у яких є можливість виявити експансивність і щирість. Емоційність, динамічність діяльного спілкування призводять до того, що педагогічні працівники цього типу стають лідерами, ентузіастами та ініціаторами інноваційної педагогічної діяльності, вірять в її успіх, виявляють соціальну сміливість, активність, готовність мати справу з інноваціями, схильність до ризику, прямолінійність, наївність, природність у поведінці і діяльності. На тлі відвертості, довірливості та доброзичливості стосовно інших вони віддають перевагу власним рішенням, що свідчить про незалежність, уміння самостійно приймати рішення і самостійно діяти.

«Песиміст» характеризується нетовариськістю, байдужістю, деякою ригідністю і надмірною вимогливістю в оцінці. Представники цього психотипу скептично налаштовані, виявляють стриманість стосовно оточуючих, віддають перевагу тому, щоб бути на самоті, не мають емоційно близьких друзів, з якими вони могли б відверто спілкуватися. Вони сором'язливі, схильні поступатися іншим, часто виявляються залежними, беруть провину на себе, занепокоєні про можливі свої помилки. Таким педагогам властиві тактовність, шанобливість, пасивність, покірливість, розсудливість, обережність, поміркованість, мовчазність, схильність ускладнювати ситуацію, заклопотаність, песимістичне сприймання дійсності, очікування невдалого завершення подій. Іншим вони видаються нудними, млявими, манірними. Педагогічні працівники, що відносяться до даного психотипу виявляють невпевненість в своїх силах, стриманість, боязкість, вважають за краще знаходитися

в тіні, чутливі до будь-яких загроз. Вони, переважно, обережні у своїх вчинках, егоцентричні, ревниві, заздрісні, характеризуються підозрілістю, зарозумілістю, зверненістю інтересів на самих себе. Водночас, представники цього психотипу залежать від групи, дотримуються суспільної думки, не мають власної ініціативи і віддають перевагу праці і прийняттю рішень разом з іншими, орієнтуються на соціальне схвалення.

«Реаліст» характеризується стриманістю, працездатністю, емоційною зрілістю, реалістичною налаштованістю. Представники цього психотипу більш конформні, здатні дотримуватися вимог групи, характеризуються стійкістю інтересів, силою і лабільністю нервової системи з переважанням функцій гальмування та відсутністю нервового стомлення. В окремих випадках мають місце прояви емоційної ригідності і нечутливості. Педагогічні працівники, що відносяться до цього психотипу, відрізнялися усвідомленим дотриманням поведінкових і діяльнісних норм та правил, наполегливістю при досягненні мети, точністю, відповідальністю, мужністю, самовпевненістю, розсудливістю, реалістичністю суджень, практичністю. У деяких ситуаціях спостерігається виявлення часткової жорсткості, суворості, черствості відносно оточуючих. Представники цього психотипу, як правило, безтурботні, холоднокровні, спокійні, упевнені в собі, що зумовлює розвинутий особистісний самоконтроль, точність дотримання педагогічними працівниками правил та вимог інноваційної педагогічної діяльності. Вміння усвідомлено керувати своїми емоціями і поведінкою сприяє їх прагненню досягати мети. Вони характеризуються інтегрованістю особистості та цілеспрямованістю діяльності. Завищені прагнення і надмірна мотивація у педагогічних працівників, що відносяться до цього психотипу, сприяють виникненню напруженості, фрустрованості, збудження, заклопотаності.

«Мрійник» характеризується низькою толерантністю по відношенню до фрустрації, підвладністю почуттям, мінливістю інтересів, схильністю до лабільності настрою, дратівливості, стомлюваністю, що виявляється у невротичних симптомах, іпохондрії. Педагогічні працівники цього психотипу відрізняються непостійністю, підвладністю впливам ситуацій і обставин, виконання групових вимог і норм для них непринципове. Їм властива неорганізованість, безвідповідальність, гнучкість поведінки по відношенню до вимог професійної діяльності. Фемінні властивості таких педагогічних працівників виявляються у м'якотілості, прагненні до заступництва, схильності до романтизму, артистичності, художньому сприйманні світу. У них наявна розвинута здібність до емпатії, співпереживання, співчутливе ставлення до інших, розуміння їх внутрішнього світу. Водночас, характерними особливостями представників цього психотипу є тривожність, депресивність, та вразливість. У деяких випадках їм властиві недисциплінованість, неадекватна самооцінка, внутрішня конфліктність уявлень про себе, розслабленість, млявість, спокій та низька мотивація.

«Критик» відрізняється такими властивостями мислення, як абстрактність, критичність, аналітичність. У нього переважають інтелектуальні інтереси, кмітливість, швидке навчання новому, вербальна культура, ерудиція, розвинута уява. «Критики» характеризувалися високим творчим потенціалом, орієнтованістю на власний внутрішній світ, схильністю до експериментування, інноваційної педагогічної діяльності, сприйнятливості до педагогічних новацій.

«Педант» відрізняється конкретністю, ригідністю мислення, стійким консервативним ставленням до педагогічних традицій. У деяких ситуаціях може виявляти емоційну дезорганізацію мислення. У цілому, представники цього психотипу практичні, сумлінні, орієнтовані на зовнішній світ і дотримуються загальних норм, але інколи виявляють обмеженість або надмірну уважність до дрібниць, сумнівне, підозріле ставлення до педагогічних новацій, опір змінам, зневагу до аналітичних та інтелектуальних міркувань.

Отже, результати проведеного емпіричного дослідження дозволили визначити структуру та рівні розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; виявити особливості розвитку компонентів фахової інноваційної культури педагогічних працівників закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти; встановити відмінності психологічної структури та рівнів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих, гуманітарних та фізико-математичних. На основі виявлених відмінностей в структурі та рівнях розвитку фахової інноваційної культури, зокрема у комунікативних властивостях, особливостях міжособистісної взаємодії, емоційно-вольових особливостях, інтелектуальних властивостях визначено психологічні типи (оптиміст, песиміст, реаліст, мрійник, критик, педант).

У четвертому розділі «Психолого-технологічний аспект розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників» представлено психологічні технології розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; висвітлено результати формуального експерименту з розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти.

Для реалізації завдань розвитку фахової інноваційної культури у педагогічних працівників закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти було обґрунтовано та розроблено відповідні технології. *Технологія розвитку інноваційної сприйнятливості* мала на меті розвиток умінь аналізувати проблему, виявляти протиріччя і вирішувати проблемні ситуації методом ТВВЗ за алгоритмом вирішення винахідницьких задач, алгоритмом вирішення проблемних ситуацій та за допомогою методів розвитку творчої уяви, випадкового пошуку, функціонально-структурного дослідження об'єктів, логічного пошуку, проблемно-орієнтованих методів. Провідна мета *технології розвитку особистісної готовності до інноваційної педагогічної діяльності* спрямована на самоосвіту з орієнтацією на формування системи інноваційних компетенцій, що забезпечують інформаційно-методичну та науково-практичну основу інноваційної педагогічної діяльності. В ході реалізації цієї технології на засадах модульної самоосвіти використовувалися методи формування групової роботи та ситуаційно-рольового моделювання, тренінгових вправ, групових етюдів, рольових та професійно-спрямованих ігор, а також засоби реалізації себе як суб'єкта інноваційного педагогічного процесу, оцінка і самооцінка досягнутого результату. Ця технологія вирішувала завдання самовдосконалення навичок педагогічної інноваційної діяльності, форм і прийомів професійної діяльності та включала навчально-методичний комплекс «Психологія інновацій в освіті» призначений для

аспірантів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, студентів закладів післядипломної педагогічної освіти.

Технологія розвитку інноваційної спрямованості була побудована на групових консультаціях; психокорекційних техніках спрямованих на формування особистісної орієнтації на інноваційну педагогічну діяльність; бесідах; роботі в групах та моделюванні ситуацій для оволодіння сукупністю знань, умінь, навичок з педагогічної інноватики та інноваційної діяльності; тренінгових вправах щодо усвідомлення провідних цінностей фахової інноваційної культури; групових етюдах на рефлексію себе та інших; рольові ігри на творчо-інноваційний пошук та творчо-інноваційне моделювання професійних ситуацій; професійно спрямовані рефлексивні ігри. Ця технологія вирішувала завдання розвитку професійних і особистісних цінностей, суб'єктивних смислів, рефлексивних механізмів.

За допомогою вбудованого генератора випадкових чисел електронних таблиць MS Excel було сформовано шість нормально розподілених вибірок (кожна обсягом $n=149$) за показниками: вік, стать; освіта, фах; динамічні особливості нервово-психічної діяльності (сила і рухливість), інновативність (загальна здатність до пошуку, сприйняття, прийняття та використання нового, включаючи потребу в пошуці та пізнанні нового, логічний відбір, почуття мови, визначення загальних ознак, здатність до аналогії, класифікації, здібність до суджень; увагу, пам'ять), творча інновативність (здатність до створення нового, включаючи потребу в творенні, здатність до поняттєвої абстракції, комбінаторні здібності, арифметичне мислення, індуктивне мислення, просторову уяву, уміння подумки оперувати об'ємними тілами у просторі); фахова інноваційність (сукупність якостей характеру та діяльнісно важливих якостей педагога – контактність, гнучкість у спілкуванні, емоційна стійкість, домінантність, експресивність, нонконформізм, сміливість, чутливість, довірливість, дипломатичність, впевненість у собі, радикалізм, самоконтроль, орієнтація тут і тепер, віра у можливості людини, спонтанність, автономність, аутосимпатія, адекватність самооцінки); мотиви (досягнення успіху, самоактуалізація), смисли (повноцінна та емоційно насичена професійна діяльність, нові знання, нова інформація, нові технології, професійне здоров'я, захоплююча робота, збереження природи, удосконалення людини та суспільства, мистецтво, музика, література, любов та повага, матеріально забезпечене життя, колектив, колеги, дозвілля-розвага, свобода, щасливе сімейне життя, щастя, творчість, впевненість у собі), цінності (активність, винахідливість, акуратність, вихованість, високі вимоги до життя, прагнення, життєрадісність, незалежність, нетерпимість до недоліків, професіоналізм, відповідальність, раціоналізм, самоконтроль, сміливість, тверда воля, терпимість, широта поглядів, чесність, ефективність у справах, чуйність) та параметрами зазначених показників нижчих за середнє із загальною тенденцією до середини: середнє значення ($M = 5,5$), стандартне відхилення ($G = 2,0$), медіана ($Me = 5$), мода ($Mo = 4$), мінімальне та максимальне значення ($X_{min} = 1$), максимальне значення ($X_{max} = 10$), позитивна лівобічна асиметрія ($A = 0,550867$), рівність середніх значень досліджуваних вибірок ($F_{кр} = 2,76$), рівність дисперсії та її однорідність ($G_c = 0,531$).

Порівняння результатів формувального та констатувального етапів експерименту за середнім значенням свідчать про підвищення рівня розвитку

фахової інноваційної культури педагогічних працівників природознавчого та фізико-математичного профілю (табл.9.).

Таблиця 9

Показники середнього значення фахової інноваційної культури педагогічних працівників, кваліфікованих у галузі природознавчих, гуманітарних, фізико-математичних наук, до і після формувального експерименту

Етапи експерименту	Природознавчий профіль	Гуманітарний профіль	Фізико-математичний профіль
У цілому			
До	4,59	4,55	4,56
Після	5,47	5,09	5,74
ЗЗСО і ПЗшО			
До	5,8	5,05	4,95
Після	6,95	6,25	6,8
ЗІТО			
До	4,47	4,93	4,08
Після	5	5,45	5,95
ЗВО і ЗПДО			
До	4,4	3,45	4,05
Після	4,8	4,35	5,4

Після проведення формувального експерименту було виявлено, що низький рівень фахової інноваційної культури властивий 41,32% педагогічним працівникам, середній – 54,55%, високий – 4,13%. Це свідчить про зниження кількості педагогічних працівників з середнім рівнем розвитку фахової інноваційної культури на 18,39% ($p \leq 0,01$), збільшення кількості педагогів з низьким рівнем розвитку фахової інноваційної культури на 15,13% ($p \leq 0,01$) та кількості тих освітян, які мали високий рівень розвитку фахової інноваційної культури – на 3,26% ($p \leq 0,01$) (рис.3.).

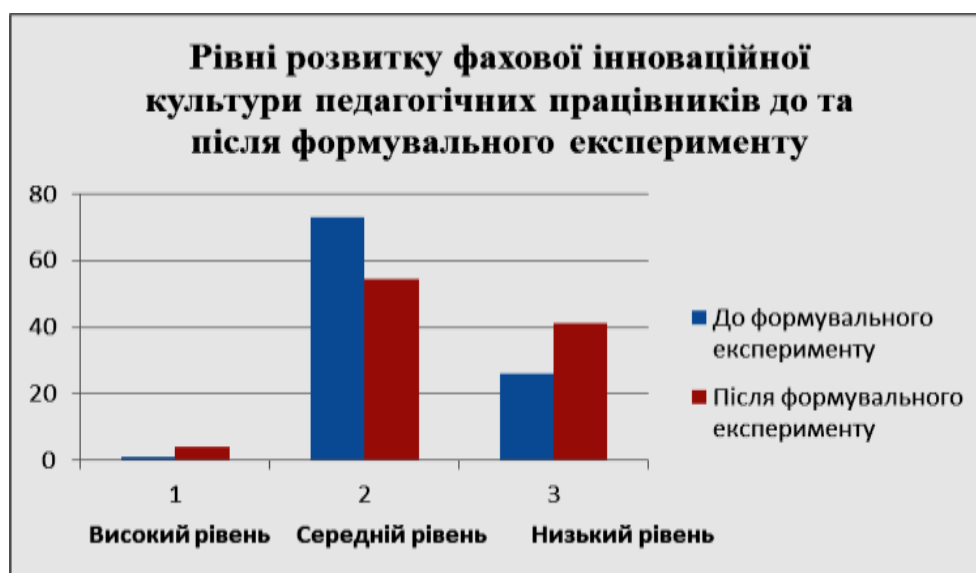

Рис. 3. Рівні розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників до та після формувального експерименту.

У перших двох експериментальних групах серед педагогічних працівників загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів виявлено 25% вчителів (фізиків-математиків) з високим рівнем розвитку фахової інноваційної культури і

75% (гуманітаріїв та природознавців) – з середнім. Серед педагогічного персоналу професійно-технічних навчальних закладів (третя експериментальна група) виявлено 30% педагогів (гуманітаріїв) з низьким рівнем розвитку фахової інноваційної культури і 70% (природознавців та фізиків-математиків) – з середнім. Педагогічні працівники закладів вищої та післядипломної освіти (четверта та п'ята експериментальні групи) характеризуються низьким (60% природознавців) та середнім рівнями (40% природознавців і фізиків-математиків) розвитку фахової інноваційної культури.

Таким чином, нами представлено психолого-технологічний аспект розвитку інноваційної сприйнятливості, особистісної готовності до інноваційної педагогічної діяльності та інноваційної спрямованості педагогічних працівників ЗЗСО, ПЗшО, ЗПТО, ЗВО, ЗПДО; висвітлено результати формульовального експерименту, що засвідчили ефективність розроблених технологій розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

У п'ятому розділі «Психологічні чинники, механізми та закономірності розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників» визначені психологічні чинники, виявлено особливості актуалізації та функціонування психологічних механізмів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; обґрунтовано психологічні закономірності розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; розроблено психологічну модель розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; розроблено методичні рекомендації щодо розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

Завдання з визначення психологічних чинників розвитку фахової інноваційної культури, що зумовили підвищення вимірюваних у педагогічних працівників показників під час цілеспрямованого впливу засобами розроблених технологій вирішувалося шляхом експлораторного факторного аналізу даних, отриманих у констатувальному та наприкінці формульовального етапів дослідження, за методом провідних компонент з подальшим обертанням за методом Varimax. Це дозволило визначити систему *психологічних чинників* (гендерно-вікових, освітньо-професійних, афективно-когнітивних, мотиваційно-діяльнісних, ціннісно-орієнтувальних) розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників за відсотковим внеском кожного з чинників у сумарну дисперсію (табл.10.).

Таблиця 10

Відсотковий внесок психологічних чинників у сумарну дисперсію

Психологічні чинники	Дисперсія чинника	Внесок чинника в сумарну дисперсію (%)
Гендерно-вікові	3,283	8,698
Освітньо-професійні	3,786	9,342
Афективно-когнітивні	3,793	9,367
Мотиваційно-діяльнісні	3,798	9,369
Ціннісно-орієнтувальні	3,802	9,372

Результати якісного аналізу системи психологічних чинників розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників свідчать про те, що:

Гендерно-вікові чинники (статтєво-рольові особливості; вік від 25-40 років та від 41-60 років) зумовлюють індивідуальні відмінності структури фахової інноваційної культури і особливості міжструктурних зв'язків її компонентів. У більш молодшому віці в основі розвитку і функціонування фахової інноваційної культури особистості полягає активний пошук засобів реалізації внутрішнього особистісного потенціалу, шляхів реалізації потреби молодих педагогів у пізнанні, творчості, у досягненнях, а у старшому віці пошук нового звужується до використання засобів, які вже є усталеними, зафіксованими, що зменшує сприйнятливості особистості до нового. Так, у чоловіків (35%) та жінок (65%) віком від 25-40 років відслідковується тенденція до інтегрованості і внутрішньої узгодженості всіх компонентів інноваційної культури. У чоловіків (29%) та жінок (71%) віком від 41-60 років інтегрованість та внутрішня узгодженість компонентів фахової інноваційної культури виражена на більш низькому рівні. Про це свідчить менша кількість кореляційних зв'язків. У представників даної групи спостерігалися статистично достовірні зв'язки між інноваційною спрямованістю особистості педагога і загальним рівнем розвитку фахової інноваційної культури, а у першій групі – між інноваційною спрямованістю особистості, особистісною готовністю до інноваційної педагогічної діяльності, інноваційною сприйнятливості.

Освітньо-професійні чинники (освіта та фах) становлять професійний аспект інноваційної культури педагогічних працівників, є своєрідним каталізатором, що посилює та спрямовує виявлення індивідуальних відмінностей пізнавальних процесів, характерологічних та діяльнісно важливих якостей, ціннісних ставлень, смислів у інноваційній педагогічній діяльності представників різних типів закладів освіти, кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих, гуманітарних та фізико-математичних наук.

Афективно-когнітивні чинники (сила та рухливість нервово-психічної діяльності; пізнавальні та інтелектуальні функції) характеризують своєрідність мислення та інтелектуальної діяльності. Педагогічні працівники з інертністю нервових процесів більш повільно засвоюють інформацію, але працюють точніше і більш ретельно виконують завдання інноваційної педагогічної діяльності. Педагогічні працівники зі слабкою або рухливою і сильною нервовою системою не здатні до швидкого і ефективного виконання завдань інноваційної педагогічної діяльності у обмежених умовах або в умовах відповідальності, яка вимагає нервово-психічної напруги тощо. У таких умовах краще працюють педагогічні працівники з сильною та інертною нервовою системою, які, водночас, демонструють нижчі результати інтелектуальних дій в умовах здійснення різноманітних за змістом і способами завдань, що вимагають швидкого переключення уваги. Педагогічні працівники з сильною нервовою системою мають більш високі показники за факторами С «Емоційна нестійкість - емоційна стійкість», G «Підвладність почуттям – висока нормативність поведінки», Q3 «Низький самоконтроль – високий самоконтроль», F «Стриманість – експресивність», O «Впевненість в собі – тривожність», що свідчить про їх високий рівень самовладання, відповідальність, високу контрольованість емоцій і поведінки, стриманість, впевненість у собі і низьку тривожність. Педагогічні працівники зі слабкою нервовою системою характеризуються протилежними властивостями такими, як низький рівень

самовладання, імпульсивність, безвідповідальність, почуття провини, слабка контрольованість емоцій і поведінки, тривожність. При цьому педагогічним працівникам з рухливістю збудження властиві схильність до сумнівів, підозри (фактор L), орієнтація на зовнішню реальність (фактор M), а тим, хто характеризується інертністю збудження – довірливість і занурення у себе. Схильність до сумнівів, підозри (фактор L), зануреність у себе (фактор M), впевненість (фактор O), критична налаштованість (фактор Q1) і слабка контрольованість емоцій і поведінки (фактор Q3) виявляють також педагогічні працівники, яким властива рухливість гальмування.

До сумісної співпраці, ефективного спілкування і взаємодії в ході інноваційної педагогічної діяльності здатні педагогічні працівники з сильною і рухливою нервовою системою, з високим рівнем самовладання, відповідальні, стримані, впевнені у собі. Труднощі у спілкуванні і здатність до індивідуального виконання завдань інноваційної педагогічної діяльності є характерними для педагогічних працівників зі слабкою або сильною та інертною нервовою системою, з низьким рівнем самовладання, імпульсивні, безвідповідальні та тривожні.

Особливості нервово-психічної діяльності виявляються у пізнавальних та інтелектуальних функціях, характеризуючи своєрідність мислення та інтелектуальної діяльності педагогів, кваліфікованих у галузі природознавчих, гуманітарних, фізико-математичних наук. Відмінностями природознавчого мислення є: узагальненість, наочність та дієвість; здатність до просторового уявлення; здатність сприймати, розуміти, доводити закономірності природних фактів, явищ у практико-педагогічних ситуаціях. Гуманітарне мислення характеризується конкретністю, наочністю та образністю; здатністю оперувати словами як символами; здатністю сприймати, розуміти, пояснювати стан інших людей, передбачувати розвиток різних соціально-педагогічних ситуацій. Фізико-математичне мислення відрізняється точністю, послідовністю, символічністю, абстрактністю; здатністю оперувати математичними символами, числами; здатністю сприймати, розуміти, доводити зв'язки фізичних сил та елементів механізмів у практико-педагогічних ситуаціях.

Своєрідність інтелектуальної діяльності пов'язана з тим, що недостатньо розвинуті здібності до логічного відбору, почуття мови, визначення загальних ознак, поняттєвої абстракції, аналогії, недостатні комбінаторні здібності, нездатність до класифікації та суджень утруднюють розгортання інтелектуальних дій на аналітичному рівні. Недостатні здібності арифметичного мислення, індуктивного мислення, просторової уяви, невміння мислено оперувати об'ємними тілами у просторі, недоліки уваги і пам'яті спричиняють труднощі у розгортанні інтелектуальних дій особистості на практичному рівні, а низька креативність особистості – на творчому рівні, що в цілому неоднозначно впливає на розвиток фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

Мотиваційно-діяльнісні чинники (мотиви досягнення та самоактуалізація, поведінкові, характерологічні та діяльнісно-важливі якості) зумовлюють інтенсивність, амплітуду та діапазон виявів фахової інноваційної культури педагогічних працівників, а також індивідуальні відмінності характеру і якостей, важливих для виконання інноваційної педагогічної діяльності, забезпечують

формування фахової інноваційності – сукупності діяльнісно важливих психологічних якостей (для природознавців – чутливість, аутосимпатія, адекватність самооцінки, гуманітаріїв – контактність, гнучкість у спілкуванні, орієнтація тут і тепер, віра у можливості людини, експресивність; фізиків-математиків – домінантність, нонконформізм, сміливість, радикалізм, впевненість у собі, самоконтроль). Важливу роль в розвитку фахової інноваційної культури виконують прагнення до самоактуалізації у інноваційній педагогічній діяльності, до досягнення успіху; емоційно-вольові характеристики особистості, що виявляються у її схильності до ризику, відповідальності, рішучості, ініціативності, формують інноваційний характер педагогічного спілкування та діяльності (обмін інноваційною інформацією, взаємодія і взаєморозуміння у процесі інноваційної діяльності).

Групу *ціннісно-орієнтувальних чинників* складають цінності (активність, винахідливість, акуратність, вихованість, високі вимоги до життя, домагання, життєрадісність, незалежність, нетерпимість до недоліків, професіоналізм, відповідальність, раціоналізм, самоконтроль, сміливість, тверда воля, терпимість, широта поглядів, чесність, ефективність у справах, чуйність) та смисли (повноцінна та емоційно насичена професійна діяльність, нові знання та інформація; професійне здоров'я, захоплююча робота, збереження природи, удосконалення людини, суспільства, мистецтво, музика, література, любов та повага, матеріально забезпечене життя, колектив, колеги, дозвілля-розвага, свобода, щасливе сімейне життя, щастя, творчість, впевненість у собі). Ціннісно-орієнтувальні чинники зумовлюють аксіологізацію фахової інноваційної культури педагогічних працівників. Відмінності її аксіологізації у «Фізиків-математиків» виявляються у ціннісному ставленні до фізико-математичних знань, символів, знаків, чисел, механізмів, техніки та педагогічних інновацій у галузях фізики, математики, інформатики, кібернетики; «гуманітаріїв» – ціннісне ставлення до знань про людину, суспільство та педагогічних інновацій у галузях філософії, соціології, психології, історії, культури, мистецтва, літератури, музики, «природознавців» – ціннісне ставлення до знань про природу, природні ресурси і педагогічних інновацій у галузях географії, хімії, біології.

З метою виявлення особливостей актуалізації та функціонування психологічних механізмів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників фахової інноваційної культури нами були умовно згруповані у предметно-діяльнісний, спонукально-мотиваційний, аксіологічно-рефлексивний, когнітивно-творчий механізми такі психологічні процеси та мисленнєві операції, як: інтеріоризація – екстеріоризація; потенціація – актуалізація – самоактуалізація; ідентифікація – стереотипізація – персоналізація; усвідомлення – самоусвідомлення – рефлексія; аналіз – синтез – порівняння – абстрагування – узагальнення – класифікація – систематизація – дисоціація уявлень (вражень) – об'єднання дисоційованих елементів у нові комбінації. Предметно-діяльнісний механізм охоплює аспекти інтеріоризації та екстеріоризації. Спонукально-мотиваційний механізм забезпечує потенційну активацію, актуалізацію та реалізацію інноваційної педагогічної діяльності. Аксіологічно-рефлексивний механізм ініціюється ціннісними орієнтаціями інноваційної особистості. Когнітивно-творчий механізм

забезпечує процес переробки інформації, трансформації та перетворення минулого досвіду в актуальний і новий.

На підставі узагальнення дії психологічних чинників та механізмів розвитку фахової інноваційної культури та відповідно до принципів особистісно-культурологічного підходу нами було встановлено психологічні закономірності цього процесу: 1) зумовленість розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників відображенням у їх свідомості суспільно-історичним досвідом та цінностями інноваційної педагогічної діяльності; 2) самодіяльнісне опосередкування розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, що ґрунтується на їх активності як носіїв та трансляторів цієї культури, суб'єктів професійної діяльності та культуротворення; 3) детермінація розвитку фахової інноваційної культури гендерно-віковими, освітньо-професійними, афективно-когнітивними, мотиваційно-діяльнісними, ціннісно-орієнтувальними чинниками.

В процесі теоретико-методологічного та емпіричного узагальнення результатів дослідження відповідно до вихідних положень особистісно-професіологічного підходу та принципів розвитку фахової інноваційної культури нами розроблено психологічну модель її розвитку, що розкриває взаємозв'язок між структурними компонентами фахової інноваційної культури та психологічними особливостями процесу її розвитку в педагогічних працівників, які мають кваліфікацію в галузі природознавчих, гуманітарних та фізико-математичних наук.

У представленій психологічній моделі: 1) відтворено процес розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, що розглядається у контексті особистісно-професіологічного підходу; 2) представлено психологічну структуру фахової інноваційної культури педагогічних працівників, що складається з перцептивно-когнітивного, поведінково-діяльнісного та ціннісно-смыслового компонентів; 3) визначено систему чинників (гендерно-вікових, освітньо-професійних, афективно-когнітивних, мотиваційно-діяльнісних, ціннісно-орієнтувальних), механізмів (предметно-діяльнісного, спонукально-мотиваційного, аксіологічно-рефлексивного, когнітивно-творчого) та закономірностей (культурогенетичної детермінованості, самодіяльнісного опосередкування розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, аксіологізації інноваційної педагогічної діяльності, професіоналізації, персоналізації її суб'єктів), що складають психологічні основи розвитку фахової інноваційної культури (рис.4.).

За результатами дослідження розроблені методичні рекомендації щодо розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, у яких висвітлено можливі шляхи підвищення рівнів розвитку фахової інноваційної культури у педагогічних працівників закладів загальної середньої, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти. Концепція розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників у перспективі може бути одним з найважливіших стратегічних напрямів розвитку сучасної освіти, що є складною формою суспільної практики, місце і роль якої виняткові і унікальні, оскільки освіта є наймасштабнішим соціальним інститутом, через який здійснюється трансляція і втілення цінностей інноваційної культури.

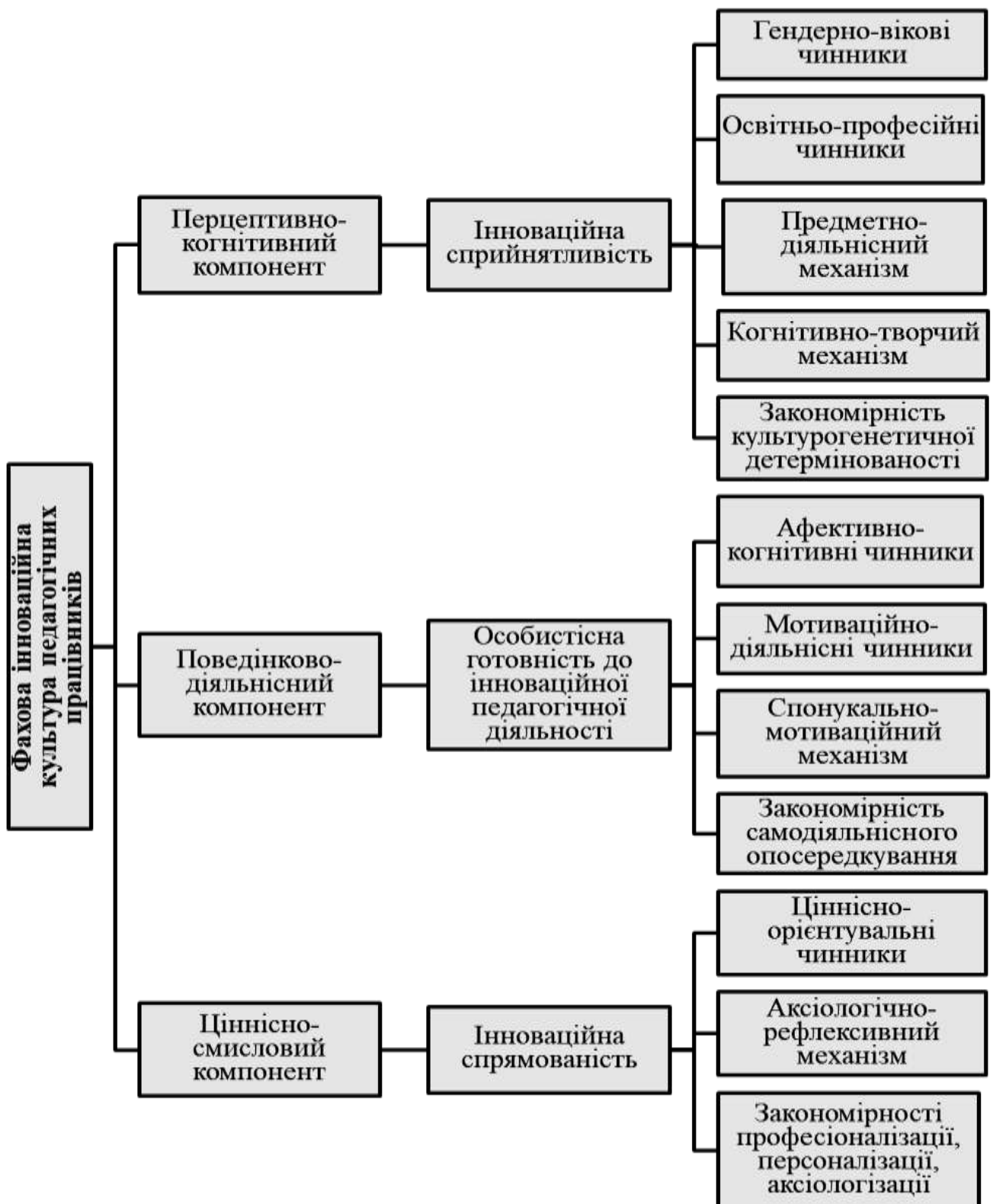

Рис. 4. Психологічна модель розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників

Отже, нами було визначено психологічні чинники, виявлено особливості актуалізації та функціонування психологічних механізмів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; обґрунтовано психологічні закономірності розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; розроблено психологічну модель розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; розроблено методичні рекомендації щодо розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників.

ВИСНОВКИ

Аналіз та узагальнення результатів дослідження психологічної структури, рівнів, психологічних чинників, механізмів, закономірностей розвитку фахової інноваційної культури у педагогічних працівників закладів загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти, кваліфікованих за спеціальностями в галузях природничих, гуманітарних та фізико-математичних наук, дали підстави зробити такі висновки:

1. Теоретико-методологічні основи дослідження фахової інноваційної культури педагогічних працівників складають: особистісно-професіологічний підхід, поняття про фахову інноваційну культуру педагогічних працівників, уявлення про її психологічну структуру, положення про психологічні чинники, механізми, закономірності її розвитку.

2. Особистісно-професіологічний підхід, в контексті якого фахова інноваційна культура педагогічних працівників розуміється як інтегративний конструкт – система суспільно-особистісного досвіду та способів діяльності з використання, розповсюдження, а також створення педагогічних інновацій, ґрунтується на інтеграції в єдину концепцію принципів культурогенетичної детермінації та самодіяльній опосередкованості розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; аксіологізації інноваційної педагогічної діяльності; професіоналізації та персоналізації її суб'єктів, що сформульовані на основі вихідних положень особистісного, діяльнісного, професіологічного та культурологічного підходів.

3. Фахова інноваційна культура педагогічних працівників – інтергративна система інтеріоризованих та відображених у свідомості елементів суспільно-ціннісного досвіду, способів організації, реалізації та регуляції інноваційної педагогічної діяльності, що формується, виявляється і розвивається у особистісному, діяльнісному, фаховому та культурному вимірах, складається з перцептивно-когнітивного, поведінково-діяльнісного та ціннісно-сміслового компонентів, а також зумовлює особистісно-професійний розвиток педагогічних працівників як культурних суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності.

Перцептивно-когнітивний компонент фахової інноваційної культури містить пізнавальні функції та функції інтелекту, що у своїй сукупності зумовлюють інноваційну сприйнятливість особистості. Поведінково-діяльнісний компонент поєднує знання, уміння, навички, способи діяльності та діялісно-важливі фахові якості педагогічних працівників, що є основою особистісної готовності до інноваційної педагогічної діяльності. Ціннісно-смісловий компонент – мотиви, смисли, цінності інноваційної педагогічної діяльності, що інтегруються в інноваційній спрямованості особистості.

4. Інноваційна сприйнятливість особистості як складова в структурі фахової інноваційної культури педагогічних працівників забезпечує здатність

педагогічних працівників сприймати, приймати, а також породжувати чи знаходити нове в процесі професійної діяльності. У своїх рівневих проявах інноваційна сприйнятливість зумовлена динамічними особливостями нервово-психічної діяльності, потребою у пошуці нового, загальною здатністю до його пошуку та сприйняття, індивідуальними особливостями пізнавальних процесів та функціями практичного інтелекту.

4.1. Особистісна готовність до інноваційної педагогічної діяльності в структурі фахової інноваційної культури є компонентом, що зумовлює можливість формування стійкої мотивації від зацікавленості педагогічних працівників у створенні, засвоєнні і розповсюдженні освітніх інновацій до вищих її проявів в інноваційній педагогічній діяльності, забезпечує формування алгоритму цілеспрямованих дій для досягнення ефективного результату такої діяльності. Рівень розвитку особистісної готовності до інноваційної педагогічної діяльності залежить від сукупності якостей характеру та діяльнісно важливих якостей інноваційного педагога.

4.2. Становлення і розвиток системи цінностей особистості інноваційного педагога, напрям та результати його діяльності визначає інноваційна спрямованість. Рівень розвитку інноваційної спрямованості в загальній структурі фахової інноваційної культури визначається мотивами самоактуалізації в інноваційній педагогічній діяльності, її особистісно-професійними смислами та цінностями.

5. Технології розвитку фахової інноваційної культури сприяють підвищенню рівня розвитку інноваційної сприйнятливості, особистісної готовності, інноваційної спрямованості, ґрунтуються на самопізнанні і саморозвитку педагогічних працівників в процесі навчально-тренінгових занять та модульної самоосвіти, організованих з використанням: технології вирішення винахідницьких задач; методів групової роботи та ситуаційно-рольового моделювання; тренінгових вправ, групових етюдів, рольових та професійно-спрямованих ігор; проектної роботи як засобу самореалізації суб'єктів інноваційної педагогічної діяльності; оцінки і самооцінки досягнутих результатів, психокорекційних та рефлексивних технік щодо формування особистісної орієнтації на інноваційну педагогічну діяльність.

6. Розвиток фахової інноваційної культури детермінується гендерно-віковими, освітньо-професійними, афективно-когнітивними, мотиваційно-діяльнісними, ціннісно-орієнтувальними чинниками, забезпечується актуалізацією предметно-діялісного, спонукально-мотиваційного, аксіологічно-рефлексивного, когнітивно-творчого механізмів розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, що відбувається за такими закономірностями, як: 1) зумовленість розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників відображенням у їх свідомості суспільно-історичним досвідом та цінностями інноваційної педагогічної діяльності; 2) самодіяльнісне опосередкування розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників, що ґрунтується на їх активності як носіїв та трансляторів цієї культури, суб'єктів професійної діяльності та культуротворення; 3) детермінація розвитку фахової інноваційної культури гендерно-віковими, освітньо-професійними, афективно-когнітивними, мотиваційно-діяльнісними, ціннісно-орієнтувальними чинниками.

Перспективи подальших досліджень автор вбачає у вирішенні питань психологічного супроводу розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників різної кваліфікації та різних типів навчальних закладів.

Зміст дисертації відображений у таких основних публікаціях:

1. Монографія:

1.1. Ігнатович О.М. Психологічні основи розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників. Монографія (друге видання) / О.М. Ігнатович. – К.: ДКС Центр, 2018. – 376 с.

2. Статті в наукових фахових виданнях:

2.1. Ігнатович О.М. Психологічні основи розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників / О.М. Ігнатович // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 28. – С. 226 – 273.

2.2. Ігнатович О.М. Фахова інноваційна культура педагогічних працівників: теоретичний аналіз / О.М. Ігнатович // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. пр. / Благод. фонд ім. А.С. Макаренка / [голов. ред. С.О. Сисоєва]. – К., 2006. – Вип. 5. – С. 195 – 202.

2.3. Ігнатович О.М. Культурно-психологічні прагнення особистості як складова фахової інноваційної культури педагогічних працівників / О.М. Ігнатович // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. пр. / Благод. фонд ім. А.С. Макаренка / [голов. ред. С.О. Сисоєва]. – К., 2007. – Вип. 1. – С. 163 – 170.

2.4. Ігнатович О.М. Визначення поняття фахової інноваційної культури педагогічних працівників у психологічному, структурно-професійному, освітньому контекстах / О.М. Ігнатович // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2007. – Вип. 35. – С. 300 – 305.

2.5. Ігнатович О.М. Актуально-потенційні закономірності переходу від професійно-підготовчого і творчо-пізнавального до інноваційно-реалізуючого компонентів педагогічної діяльності / О.М. Ігнатович // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – К.: Логос, 2007 – Т. 7., вип.11. – С. 125 – 130.

2.6. Ігнатович О.М. Психологічна структура динаміки інноваційної діяльності педагогічних працівників / Олена Ігнатович // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. пр. / Благод. фонд ім. А.С. Макаренка / [голов. ред. С.О. Сисоєва]. – К., 2007. – Вип. 2. – С. 198 – 208.

2.7. Ігнатович О.М. До питання про основні категорії інноваційної культури педагога / О.М. Ігнатович // Соціальна психологія / [голов. ред. Ю. Шайгородський]. – К., Полтава: Вид-во «Інтер Графіка», Український центр політичного менеджменту, 2007. – № 4. – С. 142 – 149.

2.8. Ігнатович О.М. Фахова інноваційна культура педагогічних працівників / Олена Ігнатович // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. пр. / Благод. фонд ім. А.С. Макаренка / [голов. ред. С.О. Сисоєва]. – К., 2007. – Вип. 4. – С. 177 – 184.

2.9. Ігнатович О.М. Фахова інноваційна культура педагогічних працівників: принципи та методика вивчення / О.М. Ігнатович // Актуальні проблеми психології:

зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка, В.Д. Потапової]. – Т.ХV, част.1. – К.,2008. – С. 296 – 304.

2.10. Ігнатович О.М. Розвиток інноваційної культури практичних психологів професійно-технічних навчальних закладів / О.М. Ігнатович // Педагогіка і психологія професійної освіти / [за ред. Н.Г. Ничкало]. – Львів, 2008. – №6. – С.103-109.

2.11. Ігнатович О.М. Психологічний механізм розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників / О.М. Ігнатович // Актуальні проблеми психології / [за ред. С.Д. Максименка]. – К., 2008. – Т. Х., Ч. 8. – С. 260 – 268.

2.12. Ігнатович О.М. Інноваційна культура педагогічних працівників / О.М. Ігнатович // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [за ред. С.Д. Максименка]. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2008. – Том. Х, Вип. 7. – С. 189 – 198.

2.13. Ігнатович О.М. Математичне моделювання розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників / О.М. Ігнатович // Соціальна психологія / [голов. ред. Ю.Шайгородський]. – К., Полтава: Вид-во «Інтер Графіка», Український центр політичного менеджменту, К., 2009. – № 3(35). – С. 156—166.

2.14. Ігнатович О.М. Психологічна структура елементарного інноваційного циклу / О.М. Ігнатович // зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України: Проблеми загальної та педагогічної психології [за ред. С.Д. Максименка]. – К., 2009. – Т. XI, Ч.2. – С. 135 – 143.

2.15. Ігнатович О.М. Розвиток фахової інноваційної культури особистості педагогічних працівників / О.М. Ігнатович // зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України: Проблеми загальної та педагогічної психології [за ред. С.Д. Максименка]. – К., 2009. – Т. XI, Ч.4. – С. 129 – 139.

2.16. Ігнатович О.М. Особливості проявів фахової інноваційної культури педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів / О.М. Ігнатович // Актуальні проблеми психології: проблеми творчості: зб. наук. пр. / [за ред. В.О. Моляко]. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.Франка, 2009. – Т.12, Вип.7. – С. 81 – 88.

2.17. Ігнатович О.М. Фахова інноваційна культура особистості: психологічна модель розвитку / Олена Ігнатович // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. пр. / Благод. фонд ім. А.С. Макаренка / [голов. ред. С.О. Сисоєва]. – К., 2009. – Вип. 4. – С. 261 – 265.

2.18. Ігнатович О.М. Специфіка фахової інноваційної культури педагогічних працівників вищих навчальних закладів / Олена Ігнатович // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – К., 2009. – Вип.6., Ч.1. – С. 272 – 282.

2.19. Ігнатович О.М. Фахова інноваційна культура педагогічних працівників: психологічні механізми / Олена Ігнатович // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – К., 2010. – Вип.7. – С. 229 – 239.

3. Статті у фахових наукометричних виданнях:

3.1. Ігнатович О.М. Психолого-технологічні аспекти розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників / О. М. Ігнатович // Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. – No 4. – Вип. 14. (ISSN 2414-0023) – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. – С.68-86.

4. Статті в міжнародних виданнях:

4.1.Olena Ignatowicz. Koncepcja rozwoju innowacyjnej kultury pracownikow pedagogicznych / O. Ignatowicz // Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia: polsko-ukrański rocznik. – XIV (ISSN 2083-2753). – Człochowa – Kyjw, Człochowa: Akademia im. Jana Długosza, 2012 – S. 257 – 265.

4.2. Ignatovich E. Methodological analysis of problems of development of personality culture in the context of the activity theor / E. Ignatovich // Znanstvena misel journal (Ljubljana, Slovenia), №13, 2017(ISSN 3124-1123). – P.76 – 79

4.3. Ihnatovych E. Theoretical and methodological foundations of pedagogical innovation / E. Ignatovych // Österreichisches Multiscience Journal (Innsbruck, Austria). VOL 1, No 2 (ISSN - 1748-1771), 2017 – P.26 – 34.

4.4. Ignatovych O.M. Theoretical and methodological foundations of cultural development of the individual as a subject of innovative pedagogical activities / O.M. Ignatovych // Scientific journal «Fundamentalis scientiam» (Madrid, Spain), №13 (13), 2017 (ISSN 1817-5368). – P.43 – 47.

4.5. Ihnatovych O. Psychological and pedagogical technologies of selection of students in the pedagogical higher educational institutions / O.Ihnatovych // Znanstvena misel journal (Ljubljana, Slovenia), №14, VOL.2, 2018 (ISSN 3124-1123). – P. 42 – 46.

Крім того результати дослідження опубліковані у 37 нефарових виданнях та матеріалах доповідей на науково-практичних конференціях.

АНОТАЦІЇ

Ігнатович О.М. Психологічні основи розвитку фарової інноваційної культури педагогічних працівників. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню психологічних основ розвитку фарової інноваційної культури педагогічних працівників.

У дисертації висвітлено теоретико-методологічне та емпіричне узагальнення результатів дослідження психологічних основ розвитку фарової інноваційної культури: обґрунтовано особистісно-професіологічний підхід, визначено у психологічну структуру, чинники, механізми, закономірності її розвитку.

Особливості використання у дослідженні особистісно-професіологічного підходу, генетико-моделюючого методу, методу самооцінки дозволили: побудувати

експериментальну модель розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників; розробити комплексний психодіагностичний інструментарій для виявлення особливостей структури та оцінки рівнів розвитку фахової інноваційної культури; встановити відмінності у рівнях розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників залежно від типу навчального закладу та фаху освітян; визначити відмінності у вимірюваних показниках фахової інноваційної культури педагогічних працівників кваліфікованих за спеціальностями у галузі природничих, гуманітарних та фізико-математичних наук; розробити та апробувати технології розвитку фахової інноваційної культури.

Результати дослідження можуть бути використані науковцями, керівниками освітніх закладів, психологами, педагогічними працівниками, робітниками психологічної служби освіти і служби зайнятості з метою підбору персоналу та забезпечення ефективного здійснення інноваційної педагогічної діяльності; можуть бути застосовані у процесі викладання навчальних дисциплін «Психологія інновацій», «Педагогічна інноватика», «Інноваційний освітній менеджмент», «Інноваційна педагогіка», «Психологія соціальних інновацій» та ін.

Ключові слова: фахова інноваційна культура педагогічних працівників, особистісно-професіологічний підхід, інноваційна сприйнятливість, особистісна готовність до інноваційної педагогічної діяльності, інноваційна спрямованість.

Игнатович Е.М. Психологические основы развития профессиональной инновационной культуры педагогических работников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук за специальностью 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология.

В диссертации освещены теоретико-методологическое и эмпирическое обобщение результатов исследования психологических основ развития профессиональной инновационной культуры: обоснован личностно-профессиологический подход, определены психологическая структура, факторы, механизмы, закономерности ее развития.

Особенности использования в исследовании личностно-профессиологического подхода, генетико-моделирующего метода, метода самооценки позволили: построить экспериментальную модель развития профессиональной инновационной культуры педагогических работников; разработать комплексный психодиагностический инструментарий для выявления особенностей структуры и оценки уровней развития профессиональной инновационной культуры; установить различия в уровнях развития профессиональной инновационной культуры педагогических работников в зависимости от типа учебного заведения и специальности педагогов; определить различия в измеряемых показателях профессиональной инновационной культуры педагогов, квалифицированных по специальностям в области естественных, гуманитарных и физико-математических наук; разработать и апробировать технологии развития профессиональной инновационной культуры.

Результаты исследования могут быть использованы учеными, руководителями образовательных учреждений, психологами, педагогическими работниками, рабочими психологической службы образования и службы занятости с целью подбора персонала и обеспечения эффективного осуществления инновационной педагогической деятельности; могут быть применены в процессе преподавания учебных дисциплин «Психология инноваций», «Педагогическая инноватика», «Инновационный образовательный менеджмент», «Инновационная педагогика», «Психология социальных инноваций» и др.

Ключевые слова: профессиональная инновационная культура педагогов, личностно-професиологичный подход, инновационная восприимчивость, личностная готовность к инновационной педагогической деятельности, инновационная направленность.

Ihnatovych O.M. Psychological bases of professional innovative culture of pedagogical workers. - Manuscript.

The dissertation is devoted to the study of psychological foundations of a professional innovative culture of pedagogical staff development.

The dissertation covers theoretical, methodological and empirical results of psychological foundations of the development of a professional innovation culture research, namely: the personality-professional approach is substantiated, the psychological structures, factors, mechanisms, regularities of its development are determined.

The peculiarities of personality-professional approach, genetic-modeling method, method of self-assessment usage in the study allowed: to construct an experimental model for the development of a professional innovative culture of pedagogical staff; to develop a comprehensive psychological diagnostic tools for identifying features of the structure and assessing the levels of professional innovation culture development; to differentiate the levels of teachers' professional innovation culture development, depending on the type of educational institution and teachers' specialty.

The scientific novelty of the results obtained is: a person-professional approach for studying the psychological foundations of a professional innovation culture of pedagogical staff is proposed; the principles of cultural-genetic determination, self-mediation of professional innovative culture of pedagogical staff, axiology of innovative pedagogical activity, professionalization, personalization of subjects of innovative pedagogical activity are substantiated; in the context of the genetic modeling method, a theoretical understanding of the psychological structure of the professional innovation culture of pedagogical staff has been developed, consisting of the perceptive-cognitive, behavioral-activity and value-semantic components; the content of the term 'a professional innovative culture of pedagogical staff' is introduced and disclosed; psychological peculiarities and differences of a professional innovative culture of pedagogical staff development for natural sciences, humanities, physics and mathematics profile of institutions for general secondary, extracurricular, vocational, higher and postgraduate education; the system of factors (gender-age, educational-professional, affective-cognitive, motivational-activity,

value-orienting), mechanisms (subject-activity, incentive-motivational, axiological-reflexive, cognitive-creative) and regularities (condition of professional innovation culture of pedagogical staff development reflects in their minds by the socio-historical experience and values of innovative pedagogical activity; self-mediation of a professional innovative culture of pedagogical staff development, based on their activity as carriers and translators of this culture, subjects of professional activity and cultural development; determination of the development of a professional innovation culture by gender, educational-professional, affective-cognitive, motivational-activity, value-orientation factors); the psychological model of a professional innovative culture of pedagogical staff development is created; the content of the concepts «innovative susceptibility», «personal readiness for innovative activity», «innovative orientation» is specified and expanded; the scientific ideas about the phenomenon of professional innovative culture of pedagogical staff got further development.

The theoretical value of the results obtained is: the psychological foundations of the development of a professional innovative culture of pedagogical staff have been developed; the detailed analysis of the psychological structure of a professional innovative culture of pedagogical staff has been done; the differences in the levels of a professional innovative culture of pedagogical staff development are determined depending on the type of educational institution and the specialty of educators; the differences in the measured indicators of a professional innovation culture of pedagogical staff qualified in the field of natural sciences, humanities, physical and mathematical sciences are revealed; on the basis of the revealed differences in the levels of professional innovation culture development, in particular in the properties and features of thinking, intellectual functions, communicative abilities, peculiarities of interpersonal interaction, emotional and volitional peculiarities, as well as depending on the type of educational institution and the specialty of educators, the psychological types of an innovative teacher personality (optimist, pessimist, realist, dreamer, critic, pedant) have been identified.

The practical significance of the research results lies in the fact that psychological diagnostics tools have been developed to determine the specifics of the psychological structure of a professional innovative culture of teachers, determine the degree and nature of the relationship between its components and personal parameters, identify factors, features of the actualization and functioning of psychological mechanisms. It is proved its prospective viability, the possibility and suitability for wide use. The Methodology of self-assessment of a teacher professional innovative culture «SATPIC»; technologies of professional innovative culture of pedagogical staff formation have been developed, validated and implemented. The results of the research can be used by scientists, heads of educational institutions, psychologists, pedagogues, workers of the psychological service of education and employment services in order to recruit staff and ensure the effective implementation of innovative pedagogical activities, and can also be applied in the process of teaching disciplines «Psychology of Innovation» «Pedagogical Innovation», «Innovative Educational Management», «Innovative Pedagogy», «Psychology of Social Innovations».

Key words: innovative professional culture of pedagogical staff, personality and professionalism approach, innovative susceptibility, personal readiness for innovative pedagogical activity, innovative orientation.